

Arap Edebiyatı Tarihçilerinin Eserlerinde “Edebiyat Tarihi” Kavramı: Kavramın Algılanışının Sınırları ve Dönüşümleri Üzerine*

The Concept of the History of Literature in the Works of Arab Literary Historians: On the Limits and Transformations of the Concept's Perception

İsmail ARAZ¹ , Cangül ARAZ¹

* Çevirisi yapılan bu çalışmanın künyesi şu şekildedir: Hâlid b. Âyiş el-Hâfi, “Mefhûmu Târîhi'l- edeb fi müdevveneti müerrihi'l- edebî'l- Arabî huğûdü'l- va'yi bi'l- mefhûm ve tahavvülâtuh”, *Mecelletü'l- Âdâb Câmîatü el- Melik Suûd* 28/2 (2016), 109-136.

¹Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: İ.A. 0000-0002-3482-0483;
C.A. 0000-0002-7402-8503

Sorumlu yazar/Corresponding author:
İsmail Araz (Arş. Gör.),

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: ismail.araz@marmara.edu.tr

Başvuru/Submitted: 02.01.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
18.01.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
03.02.2023

Kabul/Accepted: 15.02.2023

Atf/Citation: Araz, İsmail ve Araz, Cangül. “Arap Edebiyatı Tarihçilerinin Eserlerinde “Edebiyat Tarihi” Kavramı: Kavramın Algılanışının Sınırları ve Dönüşümleri Üzerine.” *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 42 (2023), 485-513. <https://doi.org/10.26650/jos.1228550>

Öz

Edebiyat tarihi, kapsamı itibarıyla problemlili bir kavram kabul edilmektedir. Edebiyat araştırmalarında nispeten yeni olmasına rağmen kavram, sadece Araplarda değil Batılarda da terminolojik isimlendirmesinden, konusundan ya da kendisiyle ilintili yöntemlerden ötürü bazı problemleri gündeme getirmiştir. Bilişsel serüveninde birtakım aşamalardan geçen *edebiyat tarihi*; çeşitli imgeleme düzeylerini, bu düzeylerin fonksiyonunu ve terminolojik açıdan farklılığını yansıtan kavramsal dönüşümler yaşamıştır. Bütün bu dönüşümler, her biri bir diğerinin asıl bileşenlerinden olan tarihin *edebiyatla* ilişkisini anlamaya dönüktür. Böylece isim tamlamasıyla *edebiyat tarihinin*, sıfat tamlamasıyla da *edebiyat tarihçiliğinin* birbirinden ayrılan farklı delaletleri oluşmuştur. Bu süreçlerin tümü Arap kültür dünyası, *edebiyat tarihiyle* tanışmadan önce gerçekleşmiştir. Bu açıklamalardan hareketle bu çalışma, söz konusu kavramın algılanışının sınırlarını, isim tamlaması (*edebiyat tarihi*) ile sıfat tamlaması (*edebiyat tarihçiliği*) formlarında Arap *edebiyatı tarihçilerinin* eserlerinde yaşadığı dönüşümleri ortaya çıkarmayı, Batı kültüründen Arap dünyasına nasıl intikal ettiğini izah etmeyi, Arap *edebiyatı tarihçilerinin* bu kavramı nasıl alımladıklarını, Arap ilim sahasına nasıl dâhil ettiklerini ve son olarak söz konusu tarihçilerin Arap merkezli bir perspektifle kavramı anlama boyutlarını açıklamayı amaçlamaktadır. Bunun yanında çalışma, belirleyici yönlerinden hareketle kavramın algılanışının Arap *edebiyatı tarihi* yazıcılığına yansımalarını ve ilk kullandığı alanlardaki kavramsal delaletlerini de açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bu durum ise söz konusu kavramın Batılardaki ve Arap *edebiyatı tarihine* dair eser veren müsteşriklerin eserlerindeki köklerinin izini sürmeyi, bunların kavramı nasıl anladıklarını ortaya koymayı, sonrasında da Arap *edebiyatı tarihçilerinin* eserlerinde kavramın nasıl işlendiğinin araştırılmasını gerektirmiştir. Nitekim bu eserler, çoğunluğu 20. yüzyılın ilk yıllarında kaleme alınan oldukça zengin eserlerdir. Ayrıca meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için Arapların kavramla nasıl ve ne zaman tanıştıkları, Arap *edebiyatına* hangi kanallardan girdiği, hangi alanlarda ortaya çıktığı ve Araplara hangi formda ulaştığı gibi hususların da izahı gerekli olmuştur. Son olarak bu

çalışma, Arap edebiyatı tarihçilerinin, kavramı kendilerine ulaştıkları formda mı kullandıklarını yoksa ret mi ettiklerini ya da güzel veya kötü fark etmeksizin başka bir forma dönüştürüp dönüştürmediklerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kavram, Farkındalık, Edebiyat Tarihi, Edebiyat Tarihçiliği, Literatür, Arap Edebiyatı Tarihçileri

ABSTRACT

The concept of the history of literature is regarded as problematic. Despite being a relatively modern concept in literary studies not only among Arabs but also in the West, this concept evokes a number of problematic issues that have manifested regarding the terms that are used to designate it, as well as its subject and methodologies. While being developed, the concept of the history of literature has passed through several stages and conceptual changes that testify to the different levels of conceptualization, applications, and variations in the terms used to designate it. All these were based on an understanding of the relation between history and literature that necessitates each one to be an essential component of the other. As a result, the terms of history of literature with its *'ithafa* construct and of literary history with its descriptive construct have assumed meanings that differ from one another in many ways. All these developments took place before the concept was introduced into modern Arab literary culture. This paper aims to explore the limitations of awareness surrounding this concept and its developments in both its *'ithafa* construct as the history of literature as well as its descriptive construct as literary history in the works of historians of Arabic literature by discovering the ways in which this concept entered modern Arab culture and how the historians of Arabic literature received it, as well as how they incorporated it in the context of specialized discussions on Arabic. In addition, this paper will highlight the lack of awareness that historians of Arabic Literature had regarding the form this concept had from the Western perspective. The paper also deals with the repercussions their lack of awareness had on the methods that were used to chronicle Arabic literature based on exploring the concept's characteristics and the explications of its conceptual semantics as occurred in its original environment. This calls for tracing its origin in the Western and Orientalist studies that chronicled Arabic literature and attempting to discover how they understood the concept. Next this article will trace this concept in the very large, rich, wide, and diverse body of data on modern Arab works, of which a large portion had materialized during the first decade of the 20th century. Moreover, the paper aims to investigate the ways in which Arab students of literature had been introduced to the concept, as well as the time period, channels, environments, and forms in which the concept had first been introduced and whether Arabs had used, rejected, or altered the concept, for better or for worse.

Keywords: Concept, Awareness, History of Literature, Literary History, Historians of Arabic Literature

Giriş¹

Kavramların tespit edilerek kodifiye edilmesi, net bir şekilde izah edilmesi ve delalet sınırlarının açıklanması, çalışmaların doğru bir seyir takip edebilmesi için büyük öneme sahip temel hususlardan kabul edilir. Nitekim kavramların berrak olmaması, düşüncenin yerli yerinde olmasına engel olan büyük bir tehlikedir.² Bu bağlamda *edebiyat tarihi* kavramı, problemlili bir kavram kabul edilir. Olabildiğince geniş bir alana sahip olması sebebiyle üzerinde çalışmak, kesinlikle kolay değildir. Dolayısıyla niteliği ne olursa olsun herhangi bir akademik araştırmacının, kavramın sınırlarını bütünüyle kapsamaması zordur. Bununla beraber bir yönünü ele almanın, araştırmacıyı sınırlı sonuçlara ulaştırması muhtemeldir.³ Bu çerçevede edebiyat incelemelerinde yeni olmasına rağmen sadece Araplarda değil, aynı zamanda Batılılarda da *edebiyat tarihi* kavramı; isimlendirmesinden, konusundan ya da kendisiyle ilintili yöntemlerden hareketle birçok problemi gündeme getirmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle bu çalışmanın, söz konusu kavramın belirtilen bütün problemlerine değinme iddiası taşımadığı hatırlanmalıdır. Çalışma, sadece kavramın algılanışının sınırlarını izah etmeyi, Arap edebiyatı tarihçilerinin eserlerinde isim tamlaması (تاريخ الأدب/ edebiyat tarihi/histoire de la littérature/history of literature) ile sıfat tamlaması (التاريخ الأدبي/ edebiyat tarihçiliği/histoire littéraire/literary history) kalıplarında geçirdiği dönüşümleri ortaya çıkarmayı, Batı dünyasından Arap dünyasına nasıl intikal ettiğini, Arap edebiyatı tarihçilerinin kavramı nasıl alımladıklarını, Arap ilim dünyasına nasıl dâhil ettiklerini ve son olarak da söz konusu araştırmacıların perspektifinden kavramın mahiyetinin ne kadar anlaşıldığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bunun yanında çalışma, ilk kullanıldığı çevredeki belirleyici yönlerinden hareketle kavramın algılanışının Arap edebiyatı tarihi yazıcılığına yansımalarını açığa çıkarma amacı taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada “*Edebiyat tarihi bir ya da daha fazla delalete sahip bir kavram mıdır yoksa aynı delalete sahip iki farklı kavram mıdır?*” sorusunun cevabı aranacaktır.

Mezkûr açıklamalardan hareketle çalışmada öncelikle kavramın Batılılardaki ve Arap edebiyatı tarihine dair eser veren müsteşriklerdeki izleri araştırılacak ve söz konusu araştırmacılar ile müsteşriklerin kavramı nasıl anladıkları serimlenmeye çalışılacaktır. Daha sonra kavramın Arap edebiyatı tarihçilerinin eserlerindeki izi sürülerek burada nasıl kullanıldığı incelenecektir. Nitekim kahir ekseriyeti 20. yüzyılın ilk yıllarında kaleme alınan söz konusu eserler, oldukça

1 Bu çalışma, Kral Suûd Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Merkezi'nin desteğiyle yayımlanmıştır.

2 Abdullah el-Urevî, *Mefhûmü 'l-İdiyûlucyâ*, (Beirut: Merkezü's-Sekâfî el-Arabî, 1980), 127.

3 Ahmed Bû Hasan, *el-Arab ve târîhü 'l-edeb: numûzec kitâbi 'l-Egânî*, (Kazablanka: Dâru Toubkal li'n-Neşr, 2003), giriş kısmı.

çeşitli ve zengindir.⁴ Buna ek olarak Arapların kavramla nasıl ve ne zaman tanıştıkları, kavramın hangi kanallar aracılığıyla Arap edebiyatına intikal ettiği, ilk olarak hangi alanlarda ortaya çıktığı, hangi formda Arap dünyasına ulaştığı da izah edilecektir. Bütün bunlar aktarıldıktan sonra çalışmada ulaşılan belli başlı sonuçlar üzerinde durulacaktır.

1. İlk Ortaya Çıktığı Çevrede “Edebiyat Tarihi” Kavramı

Edebiyat tarihi kavramı, Nahda hareketi olarak bilinen dönemden önce Araplar tarafından bilinmemekteydi. Kavramı ele alan Arap edebiyatı tarihçilerinin neredeyse hepsi, onun Arap edebiyatına sonradan girdiği konusunda görüş birliği içerisindedir. Ayrıca kavram, sadece Arap kültüründe değil, Batı kültüründe de yenidir. Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye* isimli eserinin ön sözünün başında kavramın Arap edebiyatına girişine ve yeni oluşuna atıfta bulunarak şöyle der: “Edebiyat tarihi, Rönesans hareketinden önce Avrupalılar tarafından henüz bilinmemekteydi... Araplar ise yaygın kanaate göre günümüzde tarih kelimesinin kastedilen anlamıyla dillerinin tarihine dair eser vermemişlerdir. Müsteşriklerden önce modern usule uygun olarak Arap dili tarihine dair hiç kimse eser telifine girişmemiştir.”⁵

Bu alanda eser kaleme alanların çoğu, Zeydân’ın dikkat çektiği görüşe atıf yapar. Buna göre Arap edebiyatı tarihçileri, edebiyat tarihi noktasında modern yazım usulünü Batılıların ortaya çıkardığı kanaatine varmışlardır. Örneğin Zeyyât, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî* isimli eserinin dipnotunda bu meseleye şu cümleleriyle vurgu yapar: “-Günümüzde bilinen anlamıyla- edebiyat tarihi, İtalyanların 18. yüzyılda ortaya çıkardıkları modern bir disiplindir. Batı dünyasıyla yoğun bir şekilde iletişime geçene değin bu disiplin, Doğu dünyasında bilinmemekteydi.”⁶

4 Arap edebiyatı tarihçilerinin bütün eserlerine -kapsamlı bir şekilde- vâkıf olmak mümkün değildir. Hüseyin el-Vâd’ın *Fi Târîhi'l-edebe: mefâhîm ve menâhic* isimli eserinin giriş bölümünde belirttiği üzere bu konuda kaleme alınan eserler, “tümünün aktarılmasını zorlaştıran bir kesrete ulaşmıştır.” (Hüseyin el-Vâd, *Fi Târîhi'l-edebe*, 7). el-Vâd’ın, adı geçen eserini kaleme aldığı dönemde alandaki eserlerin söz konusu kesrete ulaştığı göz önünde bulundurulduğunda günümüzde alanla ilgili eserlerin kat kat daha fazla olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışmada alanda öncü kitaplara değinmekle yetinilecektir. Örnek babından ifade etmek gerekirse bu alanda yazılmış kitaplardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: Muhammed Bek Diyâb, *Târîhu edebi'l-lugati'l-Arabiyye*; Hasan Tefvik el-'Adl, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*; Hifnî Bek Nâsîf, *Târîhü'l-edebe ev hayâti'l-lugati'l-Arabiyye*; Lüvis Şeyho, *Târîhü'l-âdâb el-Arabiyye*; Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*; Mustafa Sâdik er-Râfîi, *Târîhu âdâbi'l-Arab*; Ahmed el-İskenderî - Mustafa 'Înânî, *el-Vasîf fi'l-edebi'l-Arabî ve târihihi*; Tâhâ Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî*; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*; Şevkî Dayf, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-Arabî*; Ömer Ferrûh, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*.

Mezkûr çalışmaların değerlendirilmesini esas alan ya da konu eksenli telif edilen eserler ise azdır. Bu çalışmalardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: Şukrî Faysal, *Menâhici'l-dirâseti'l-edebiyye: arz ve nakd ve tahlîl*; Muhammed Abdüsselâm eş-Şâzîlî, *el-Üsûsü'n-nazariyye fi menâhici'l-bahsi'l-edebi'l-Arabî el-hadîs*. Aslında bu çalışma 1972 yılında *el-İtticâhü'l-ilmî fi menâhici târihi'l-edebi'l-hadîs hattâ nihâyeti'l-harbi'l-âlemiyye es-sâniye* adıyla Kahire Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. 1989 yılında ise adı geçen başlıklı kitap olarak yayımlanmıştır; Hüseyin el-Vâd, *Fi Târîhi'l-edebe: mefâhîm ve menâhic*; Saîd 'Allûş, *Mükevvinâti târihi'l-edebi'l-hadîs (Mükevvinâti'l-edebi'l-mukâren fi'l-âlemi'l-Arabî* isimli kitabın bir bölümüdür); Ahmed Bû Hasan, *el-Arab ve târihi'l-edebe*. Aslında bu kitap, sempozyum ve çalıştaylarda aralıklarla yayımlanan makalelerden oluşur. (bk: Menşûrât Külliyyeti'l-Âdâb ve'l-'Ulûm el-İnsâniyye bi-Câmiati Muhammed el-Hâmis); Ahmed es-Semâvî, *Makâlât fi'l-târîhi'l-edebi* (tercüme); Adnân Ubeyd el-Alî, *el-Edebü'l-Arabî beyne'd-delâle ve'l-târîh*; Hasan et-Tâlib, *Mefhûmü'l-târîhi'l-edebi*.

5 Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, haz. Şevkî Dayf, (Kahire: Dâru'l-Hilâl, 1957), 1:7.

6 Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, (Kahire: Nahdatü Mısır, t.y.), 25. Bs., dipnot 4.

Edebiyat tarihi alanındaki -ilmî/akademik- deneyimi ele alıp değerlendiren ilk kişilerden biri olan Hüseyin el-Vâd ise, alanında öncü kabul edilen *Fî Târîhi 'l-edebe: mefâhîm ve menâhic* isimli eserinde *hadîs* (حديث/modern) ve *cedîd* (جديد/yeni) kelimelerini, *edebiyat tarihi* kavramına birkaç kez sıfat olarak kullanır. Bu kullanımlardan bir tanesi el-Vâd'ın şu açıklamasında kendine yer bulur: “Rönesans sürecinde Avrupa’da ortaya çıkan ve Arap düşünce dünyasına dâhil olan bu cedîd (yeni) disiplin, içerdiği kavramın tam olarak tespitine ve hangi amaca hizmet ettiğinin belirlenmesine aşırı ihtiyaç duymaktadır.”⁷

Arapça kökenli olmamasından hareketle burada öncelikle kavramın Batılılardaki özellikle Avrupa’daki asıl kaynağındaki hakikati ve delaleti anlaşılmalı çalışılacaktır. Bu çerçevede “*Kavram ne zaman ortaya çıkmıştır? Kendisiyle ne kastedilmektedir?*” soruları üzerinde durulacaktır.

[2. “Edebiyat Tarihi” Kavramının Ortaya Çıkışı]⁸

Kaynaklar, *edebiyat tarihi* kavramının özellikle Avrupalıların buluşu olduğu üzerinde durur. Ancak -her ne kadar nispeten yeni olsa da- terminolojik anlamda ne zaman kavramlaştığı net bir şekilde tespit edilememiştir. Aynı şekilde tam anlamıyla ilk olarak hangi Avrupa ülkesinde ortaya çıktığı da bilinmemektedir. Nitekim Almanya, Fransa, İtalya ve Avusturya gibi bazı Avrupa devletleri kavramı sahiplenmeye çalışmıştır. Zeyyât ise mezkûr ifadelerinde kavramın, 18. yüzyılda İtalyanlar tarafından bulunduğunu belirtmiştir. Zeyyât, 15. yüzyılın başlarında İtalyanların, modern tarih anlayışına ilk ulaşanlar olduğuna dahi atıf yapmıştır. Ancak onun dışındaki Arap edebiyatı tarihçilerinden, İtalyanların *edebiyat tarihi* kavramını ilk bulan kişiler olduğuna özel olarak dikkat çeken kimse olmamıştır. Ayrıca o, aktardığı bu bilginin kaynağını vermemiştir. Hâlbuki kaynakların çoğu bu bilginin aksine genel olarak Avrupalılara; özel olarak ise sadece Fransız ve Almanlara işaret etmiştir. Bununla beraber Hasan et-Tâlib’in, Kanadalı Clément Moisan’a ait tercüme ettiği “*Ma 'l-târîhü 'l-edebe?*” [*Edebiyat Tarihçiliği Nedir?*]

7 Hüseyin el-Vâd, *Fî Târîhi 'l-edebe: mefâhîm ve menâhic*, (Lübnan: el-Müessetü'l-Arabiyye li't-Tevzî' ve'n-Neşr, 1993), 101; *edebiyat tarihi* kavramının modern olduğuna ve Batı tarafından bulunduğuna birçok araştırmacı dikkat çeker. Bunlardan biri olan Hifnî Nâsîf, konuyla ilgili şu açıklamayı yapar: “Avrupa (Frenk) araştırmacılarından birçok kişi, kendi dillerinde edebiyata dair müstakil olarak tarih eksenli eserler vermiştir. Bazıları da müstakil olarak Arap edebiyatı tarihine dair eserler telif etmiştir.” (*Târîhü 'l-edebe ev hayâti 'l-luga*, 4); Adnân Ubeyd de *el-Edebü 'l-Arabî beyne 'd-delâle ve 'l-târîh* isimli eserinde (59) şöyle der: “Edebiyat tarihi, Doğu’da yeni bir ilimdir. Âlimlerimiz, daha önce bu alanda çalışma yapmamıştır.”; Ahmed es-Semâvî ise Batılı yazarlara ait birkaç makalenin çevirisine yer verdiği *Makâlât fî 'l-târîhi 'l-edebe* isimli eserinde şöyle der: “Sonradan ortaya çıkan ve mahza Batı menşeli olduğunu hepimizin kabul ettiği bu ilim...” (8); Hasan et-Tâlib de *Mefhûmü 'l-târîhi 'l-edebe: mecâlâti 'l-tevessü' ve âfâki 'l-tecdid* (Dâru Ebî Rahrâk li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Ribât: 2008, 15) isimli eserinde şu ifadeleri kullanır: “Edebiyat tarihi kavramının Batı dünyasında yeni olduğu, Arap dünyasında ise Batı’ya kıyasla çok daha yeni olduğu bir gerçektir.”

Bu meselede dikkatleri çeken husus söz konusu kavramın, Arapça eserlerin birçoğunda ve Arap üniversitelerinin Arap dili bölümlerindeki ders notlarında *eski (kadîm)* ile nitelendirilmesidir. Bu nitelendirilmesidir. Bu nitelendirilme, alanda yeni olmasına rağmen tanımı modern öncesi döneme götürür. Bunun da ötesinde bu disiplin, çoğu zaman bir edebiyat tarihi olarak değil de sadece edebiyat olarak işlenir. Muhtemelen *tarih* kelimesi, bu hususta araştırmacıları söz konusu sıfatı kullanmaya teşvik etmiştir.

8 Başlık, pasajların daha iyi anlaşılması amacıyla tarafımızdan eklenmiştir. (çev.)

isimli kıymetli eserinde uygulama düzeyinde Fransız edebiyat tarihine ve Fransız tarihçiler Étienne Pasquier (1529-1615) ile Claude Fauchet'e (1523-1603) değindiği bağlamda Zeyyat'ın görüşünü desteklemesi muhtemel bir atfı mevcuttur. Burada müellif, ismi geçen iki tarihçinin İtalya'ya yolculuk ettiklerini, oradaki bilgilerle tanıştıklarını ve onların tarihi belgelemedeki titiz metotlarına uyum sağladıklarını aktarır.⁹

3. Edebiyat Tarihinin Başlangıcı

Kaynakların aktardığına göre *edebiyat tarihi* isimlendirmesi, gerçek anlamda ilk kez 19. yüzyılın başlangıcında, 1808 yılında kurulan Fransız Edebiyatı Fakültesi'ndeki bir eğitim ortamında kullanılmıştır. Böylece *edebiyat tarihi* ismini taşıyan eserler, söz konusu fakültenin müfredatından biri hâline gelir.¹⁰ Bununla beraber adı geçen isimlendirmeden önce kavramın bazı eserlerde farklı isimlerle gelişim aşamaları geçirmiş olması olağandır. Birçok disiplinde pratik uygulamanın terminolojik boyuttan önce geldiği hatırlanmalıdır. Bunun bir örneği de Arap edebiyatı alanında mevcuttur.

Clément Moisan'ın -edebiyat tarihinin gelişimini dönemlere ayırırken- ansiklopedik eğilim olarak tarif ettiği evre, -Avrupa'da- 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar ön plandaydı. Bu evre, biyografik ve bibliyografik olmak üzere iki yönlüydü. Bilgileri ve ilimleri sonraki nesiller için engin bir ilim deryası mesabesinde olacak eserlerde derlemeye çalışan ansiklopedik bir karaktere sahipti. Aynı zamanda bu evre; şahıs isimlerine (indeks), kitaplara (fihrist/bibliyografya) ve olaylara önem vermiştir. Gerçekleştirilen çalışmalara ve müelliflere kronolojik olarak temas etmeksizin biyografi ile bibliyografyayı birbirine karıştırmıştır. Bu evrenin temel misyonu, kendisini önemsemeyen bir toplumda edebiyatçıyı yüceltmek ve ona değer atfetmekti. Kütüphane, ansiklopedi ve fihrist gibi birbirinden farklı isimler taşımıştır. Sonraları bu çalışmalar, cumhuriyetü'l-âdâb (mektuplar cumhuriyeti/republic of letters), muktetafât (gazete derlemeleri) ve es-suhufu'l-edebiyye (edebiyat gazeteleri) olarak isimlendirilecek şekilde peyderpey ilerleme kaydetmeye başlamıştır. Böylece biyografik yöne odaklanmak yerine üretime, yani metinler ve metinleri okuma evresi olarak tarif edilen sürece yönelmiştir.¹¹ Bu çalışma ve uygulamalar, son olarak 19. yüzyılın başlarında *edebiyat tarihi* olarak isimlendirilecek hâle gelmiştir.

9 Clément Moisan, *Ma 'l-târihü 'l-edebî?*, haz. Hasan et-Tâlib, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedid el-Müttehîde), 2010, 95.

10 Moisan, *Ma 'l-târihü 'l-edebî?*, 119; bu tarihten önce Fransa'da 18. yüzyılın otuzlu yıllarında edebiyat tarihi ve edebiyat tarihçiliği adını taşıyan eserler ortaya çıkmıştır. Örneğin Jean Der San Mor, Saint Gociye ve André Dechesson gibi müelliflerin *Fransa Edebiyat Tarihi* ve *Fransız Edebiyatı Tarihciliği* başlıklarını taşıyan eserleri neşredilmiştir. Bk: Moisan, *Ma 'l-târihü 'l-edebî?*, 115.

11 Moisan, *Ma 'l-târihü 'l-edebî?*, 114-115; kitabı tercüme eden Hasan et-Tâlib, edebiyat tarihinin geçirdiği iki evreye işarette bulunur. Geleneksel olarak isimlendirdiği birinci evre, 16. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan bir zaman aralığına sahiptir. Bu evre, ansiklopedik karaktere sahip bir evre olarak da isimlendirilebilir. Buna karşın Moisan, söz konusu evrenin 18. yüzyılda durduğunu belirtir. Modern olarak tarif ettiği ikinci evre ise, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden başlamak üzere 20. yüzyılın otuzlu yıllarına kadar devam eder. Bu evre ise, edebiyat tarihinde metodolojik evre olarak isimlendirilebilir (et-Tâlib, *Mefhûmü 'l-târihi 'l-edebî*, 24).

4. Batılılarda “Edebiyat Tarihi” Kavramı

Yukarıdaki bilgilerden hareketle bir isim tamlaması olarak *edebiyat tarihi* kavramının Batılılarda nasıl şekillendiği ortaya çıkmaktadır. Şu hâlde edebiyat tarihi; 19. yüzyılda aralarında edebiyatın da olduğu muhtelif ilim dallarını içine alacak şekilde Avrupa’daki hayata şamil olan ve çağın formasyonunu yansıtan aşamalı gelişimden etkilenmiştir. Böylece edebiyat çalışmalarının ortaya çıkışını sırasıyla tarihlendiren, kitapların ve müelliflerinin isimlerine önem veren, kronolojik sıralamayı dikkate alarak bu müelliflerin hayatlarından kesitler aktaran ve ortaya koydukları ürünlerden derlemelere yer veren bibliyografik ve biyografik çalışmaları tanımlamak için kullanılır olmuştur. Dolayısıyla tarif edildiği üzere edebiyat tarihi, muğlak bir düzene ama aynı zamanda herhangi bir kapalılığın bulunmadığı bir sistematiğe sahiptir. Bileşenlerinin az bir kısmı genel tarihten, tarih boyunca yapılmış çalışmalardan ve bu çalışmaların temel unsurlarının bir araya getirilmesinden ibarettir. Sırasıyla çalışmaların ortaya çıkış evresini, doruk evresini, son olarak da çöküş ve yok oluş evrelerini inceler. Bütün bu evreleri incelerken didaktik ve eğitici bir misyon üstlenir.¹²

Mezkûr evrelerden sonra 19. yüzyılın başlarından itibaren *edebiyat tarihi*, kavramsal bir dönüşüme tanıklık etmeye başlar.¹³ Böylece Batıların çoğu, isim tamlaması hâlindeki edebiyat tarihi ile sıfat tamlaması formundaki edebiyat tarihçiliğini birbirinden ayırır hâle gelir. Bu iki kavramdan her birisi, birçok yönden diğerinden farklılık arz eden delaletlere sahiptir. Bununla birlikte bazı Batılı araştırmacılar, birinci kavramı geleneksel, ikincisini ise modern olarak niteler.

Clément Moisan’a göre söz konusu iki kavram arasındaki ilk terminolojik ayırım, muhtemelen 1844 yılında Fransız eleştirmen Nisard Désiré (1806-1888) tarafından gerçekleştirilir. Nitekim Nisard, konuyla ilgili şu ifadeleri kullanır: “Bir ulusun edebiyat tarihçiliği ile edebiyat tarihini dikkatli bir şekilde birbirinden ayırt etmeliyiz.”¹⁴ Daha sonra o, her iki kavramla ne kastettiğini açıklamaya koyulur. Ona göre edebiyat tarihçiliği bizzat ulusla, ulusun ana diliyle beraber neşet eder. Dolayısıyla bu ulusun diliyle yazılan bütün ürünlere şamil olmalıdır. Kalem oynatan herkes hakkında okunan ve yazılan her şeyi kayıt altına alan bir tür ayrıntılı envanter ve yazman olmalıdır. Bu türden bir envanterin karakteristik özelliği ise hiç kimseyi göz ardı etmemesidir. Edebiyat tarihçiliğinin bu özelliğine karşın Nisard’a göre edebiyat tarihinde durum tamamıyla bundan farklıdır. Nitekim edebiyat tarihinde kendisiyle başlatılan ve son bulan belirli dönemler vardır. Ayrıca bu alanda net bir şekilde sınırları belli bir konu belirleme imkânı da mevcuttur.¹⁵

Yukarıda aktarılan ayırımı eskiliğine rağmen yabancı kaynakların kahir ekseriyeti, edebiyat tarihinin manevi babasının, (ana hatlarıyla) iki kavramı birbirinden ayıran Gustave

12 Moisan, *Ma’-târîhü’l-edebi’*, 237.

13 Muhammed Guneymî Hilâl, edebiyat tarihi noktasındaki kavramsal dönüşümün gerçekleşmesinde 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Romantizm akımının büyük katkısı olduğu kanaatindedir. Bk: Muhammed Guneymî Hilâl, *el-Edebü’l-Mukâren*, (Beirut: Dâru’l-Avde, 1983), 3. Bs., 24 ve 42; Hasan et-Tâlib de romantizmi, edebiyat tarihçiliğinin gerçek anlamda doğuşunun miladı olarak görür. Bk: Moisan, *Ma’-târîhü’l-edebi’*, 150; daha önce Brockelmann’ın *Târîhü’l-edebi’l-Arabî* isimli eserinin girişinde bu meseleye atf yapılmıştı.

14 Moisan, *Ma’-târîhü’l-edebi’*, 160.

15 Moisan, *Ma’-târîhü’l-edebi’*, 135 ve 136.

Lanson (1857-1934) olduğu hususunda neredeyse hemfikirdir.¹⁶ Bu ayrımla birlikte edebiyat tarihinin, metodolojik evre olarak isimlendirilebilecek aşaması başlar. Kavramın geçirdiği bu dönüşüm, Lanson'un 1904 yılında kaleme aldığı ve Muhammed Mendür tarafından 1948 yılında Arapçaya tercüme edilen meşhur *Menhecü 'l-târîhi 'l-edebî [Edebiyat Tarihçiliği Metodu]* isimli makalesinden sonra gerçekleşir. Buna göre Lanson, edebiyat tarihçiliğinin, daha önce kullanılan ansiklopedik anlamı haiz edebiyat tarihi yerine kullanılması gerektiği kanaatindedir. O, konuyla ilgili şöyle der: "Fransız edebiyat tarihinin yanı sıra bunun hakkında da yazabiliriz. Diğer bir anlatımla yeterli bilgiye sahip olduğumuz edebî üretim hakkında, yani eksik kaldığımız Fransa'nın edebiyat tarihçiliği hakkında da yazabiliriz. Bununla kastettiğim şey, bir ulusun edebî hayatının portresidir, kültürel tarihidir, tam anlamıyla okuyan ancak unutulmuş kitlenin faaliyetidir. Aynı şekilde yazılar kaleme alan ünlü kişileri de kastediyorum."¹⁷ Bu ifadelerle göre Lanson'un nazarında edebiyat tarihçiliği; belgelerle, el yazmalarıyla ve bunların tahkikiyle, edebî metinlerin anlaşılmasıyla, bunların türlere, ekollere ve akımlara göre derlenmesiyle, üretimin hangi koşullarda ve bağlamlarda gerçekleştiğini anlamakla, okur kitleleriyle, biçimsel estetik ve zevkle, edebî çalışmaların ilgili şehrin ve medeniyetin kültürel ve ahlaki hayatı arasındaki bağlantısıyla ilgilenen geniş bir alandır.¹⁸

İlerleyen zamanlarda Batıların konuyla ilgili kaleme aldıkları eserlerin çoğunda iki kavram arasındaki ayrıma temas edilmeye başlanır. Nispeten yeni sayılabilecek bu temaslardan bir tanesi de Alman müsteşrik Carl Brockelmann'ın (1868-1956) Abdülhalîm en-Neccâr tarafından Arapçaya tercüme edilen *Târîhü 'l-edebî 'l-Arabî* isimli meşhur (*GAL*) eserinin ön sözünde yer alan oldukça değerli açıklamasıdır. Bu açıklamasında Brockelmann, Romantizm akımının etkisiyle Almanya'da gelişen edebiyatla birlikte *edebiyat tarihi* kavramının *edebiyat tarihçiliği* kavramına dönüşmesinin devamlı surette ilerleme kaydettiğine işarette bulunarak iki kavramı birbirinden ayırır. Bununla yetinmeyen Brockelmann, söz konusu eserindeki araştırmalarının aslında edebiyat tarihçiliği değil de edebiyat tarihi olduğuna sarahaten değinir. Bu açıklamaya göre bir araştırmacı olarak kendisi, edebiyat tarihçiliği eksenli bir araştırma için biyografi ve kitap fihristleri gibi gerekli materyalleri hazırlamakla yetinmelidir. Aynı şekilde gelecekte Arap edebiyat hayatının iç yüzünü tanımayla dönük yolu kolaylaştırmalıdır.

Brockelmann, Arap dilbiliminin hâlihazırdaki durumunun edebiyat alanında modern anlamıyla bir Arap edebiyatı tarihi yazmaya elverişli olmadığı görüşündedir. Söz konusu ön sözde bu meseleye şu ifadelerle not düşer: "Öyleyse bu türden bir çalışma, edebiyat tarihçiliği

16 et-Tâlib, *Mefhûmü 'l-târîhi 'l-edebî*, 126.

17 Ahmed es-Semâvî, *Makâlât fi 'l-târîhi 'l-edebî*, (Safakes: Matbaatü et-Tesfirî'l-Fennî, 2003), 42.

18 Moisan, *Ma 'l-târîhü 'l-edebî?*, 67; es-Semâvî, *Makâlât fi 'l-târîhi 'l-edebî*, 42; et-Tâlib, *Mefhûmü 'l-târîhi 'l-edebî*, 24.

olmalıdır; Brunetière ve Nisard'ın kastettikleri anlamda bir edebiyat tarihi değil.¹⁹ Görünen o ki Brockelmann, edebiyat tarihi kapsamında yaptığı çalışmalarda benimsediği yöntemden farklılık arz eden bir yöntemle edebiyat olgusuna yaklaşan ve *edebiyat tarihçiliği* olarak isimlendirilen yeni bir disiplinden farklı bir disiplinle uğraştığının tam anlamıyla farkındaydı.

Gerçek şu ki Arap edebiyatı tarihiyle ilgili çalışmalar yapan müsteşriklerin hepsinin söz konusu iki kavramın isimlendirilmesi noktasında Brockelmann'da karşımıza çıkan türden bir anlayış ve ayırım ortaya koydukları söylenemez. Örneğin Tâhâ Hüseyin'in üstadı İtalyan müsteşrik Carlo Nallino (1872-1938), *Târîhü 'l-âdâbi 'l-Arabiyye* (1970) isimli eserinde edebiyat tarihini tanımlamak isterken edebiyatın özel ve genel anlamlarını birbirinden ayırır. Daha sonra çalışmanın ilerleyen satırlarında aktaracağımız Hifnî Bek Nâsîf'in tanımıyla iktifa eder. Fransız müsteşrik Blachère (1900-1983) ise İbrâhîm el-Keylânî tarafından Arapçaya tercüme edilen *Târîhü 'l-edebi 'l-Arabî* (1973) isimli eserinde aslında edebiyat tarihi tanımını üzerinde durmaz. Bilakis Arap edebiyatını tarihlendirmede benimseyeceği yöntemi gerekçelendirmeye gider. -Fransız edebiyatçı- Gérard Genette de konuyla ilgili şöyle der: “Her şeyden önce var olan, varsayılan ve de kendisine *edebiyat tarihçiliği* ya da *edebiyat tarihi* şeklinde tek bir isim verdiğimizde çoğu zaman birbiriyle karıştırdığımız uzmanlık alanlarının kahir ekseriyeti birbirinden ayrıştırılmalıdır.”²⁰ Bu bağlamda o, edebiyat tarihinin ortaöğretim düzeyinde uygulanan şeklinin bir yana bırakılması gerektiği kanaatindedir. Buna karşın tamamen elde edilen ikinci tür, Lanson'un kendisine davet ettiği edebiyat tarihçiliğinin çalışma sahasıdır. Genette buna edebiyat tarihi değil de edebiyat tarihçiliği ismini önerir. Bu disiplinin araştırma sahası edebî olayları tetikleyen koşullar, şartlar ve toplumsal iz düşümlerin tarihiyle ilintilidir.²¹ Bu ayırım, Jacques Cellard'ın şu açıklamasında ön plana çıkar: “Yazarların bize önerdiği şeylerin edebiyat tarihçiliğiyle hiçbir ilintisinin olmadığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde bunlar, edebiyat tarihiyle de ilgili değildir.”²² Söz konusu ayırım, Laurent Milhaud'un şu sözünde daha detaylı aktarılır: “Edebiyat tarihçiliğinin genetik tohumlarını belirleme meselesini kökten çözmeye hedefinde bize düşen, edebiyat tarihçiliği ile edebiyat tarihinin misyonunu birbirinden ayırmaktır. Edebiyat tarihçiliği, her ne kadar edebî metinler, bu metinlerin mevcut ve yok olmuş bağlamlarıyla ilgileniyor olsa da edebiyat tarihi, sadece edebiyat çalışmalarıyla ilgilenir, diğer bir ifadeyle edebî metinler ve bunlar arasındaki ilişkilerle ve yazarlarla ilgilenir.”²³

Anne Maurel (آن مورال) de *en-Nakdü 'l-târîhî* isimli eserin “*Edebiyat Tarihçiliği mi yoksa Edebiyat Tarihi mi?*” başlıklı bölümünde yukarıda belirtilen ayırma benzer görüşler aktarır.

19 Carl Brockelmann, *Târîhü 'l-edebi 'l-Arabî*, haz. Abdülhalim en-Neccâr, (Kahire: Dâru'l-Maârif, t.y.), 1:7; Brockelmann'ın bu bakış açısından hareketle onun edebiyat tarihi ve edebiyat tarihçiliği kavramlarının anlamları hakkında engin bilgiye sahip olduğunu, Almanların bu kavramı kullanan ve geliştiren ilk Batılı araştırmacılardan olduklarını saptamak mümkündür. Ayrıca Romantizm akımının, edebiyat tarihinin yeni bir dönüştürme yaşamasına katkı sağlayan etken olduğu sonucuna da ulaşılabilir.

20 es-Semâvî, *Makâlât fi 'l-târîhi 'l-edebi*, 42.

21 es-Semâvî, *Makâlât fi 'l-târîhi 'l-edebi*, 42.

22 Moisan, *Ma 'l-târîhü 'l-edebi?*, 171.

23 et-Tâlib, *Mefhûmü 'l-târîhi 'l-edebi*, 22.

O, konuya dair şu açıklamayı yapar: “Edebiyat tarihçiliği ile edebiyat tarihi, çoğu zaman birbiriyle karıştırılır. Zira ikisine de tek ya da titiz olmayan bir isim verilir. Çünkü her ikisi de aynı konuyu, yani geçmiş tarihi ele alır. Buna rağmen aralarında tarif edilmesi gereken ilkesel farklılıklar mevcuttur. Öncelikle bilinmelidir ki edebiyat tarihi, geçmişin belleğidir. Sanat eserlerini unutulmaktan kurtarmakla, onları hatırlatmakla, korumakla ve düzenlemekle uğraşır. Edebiyat tarihçiliği ise bunun ötesine geçen bir misyona sahiptir. O, tarih çerçevesinde edebî hayatı anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Sanat eserlerinin ortaya çıkışını analiz etmeye; bu eserleri tarihî, içtimai, siyasi ve kültürel sebepler silsilesine oturtmaya çalışır.”²⁴ Clément Moisan, bu ayrımın apaçık hâle geldiğine atıf yaparak şu ifadelerin altını çizerek: “Edebiyat tarihçiliği, edebiyat tarihinden başka bir şeydir. Bu tespit net olduğuna göre bunun değerinin ortaya konulması da zorunlu olur.”²⁵

Yukarıdaki açıklamalardan Batılıların, özellikle de Avrupalıların *edebiyat tarihi* kavramını algılama boyutlarının yanında kavramın isim ve sıfat tamlaması formlarında kazandığı yeni anlamın ne kadar farkında oldukları anlaşılır. Lanson’un önerisinden sonra *edebiyat tarihi* kavramının sıfat tamlaması şeklindeki *edebiyat tarihçiliği* kavramına dönüşmesine tenkit, okuma, tahlil ve yorumlama gibi -ilmî- faaliyetler eşlik eder. Bunun yanında dergilerde, sempozyumlarda ve panellerde ön plana çıkan diyalektik ve tartışma türünden bir devinimi de beraberinde getirir. Şu hâlde mezkûr meselenin, Batılı araştırmacıların büyük ölçüde ilgisine mazhar olduğu ortaya çıkar. Bunun sonucunda Lanson’a nispet edilen edebiyat tarihçiliğine (Lansonist edebiyat tarihçiliğine) dair yeni dönüşümler de kendini gösterir.²⁶ Böylece kavram, yeni eleştiri disiplinine; ayrıca biçimcilik, yapısalcılık, alımlama teorisi ve çoğuldizge kuramı gibi modern dönem edebiyat teori ve yöntemlerine kıyasla geleneksel kabul edilmeye başlanır.²⁷

Bütün bu akımlar, -konuya bakış açısı ve alternatif önerme hususunda aralarında farklılıklar olsa da- edebiyat tarihi ile edebiyat tarihçiliğine bir eleştiri yönelir. Muhtemelen Rus biçimciler, edebiyat tarihine eleştiri yönelten, onu ilkel tarihselcilik olarak tanımlayan ve dilsel estetik misyonundan hareketle edebiyata yaklaşımlarını yansıtan modern bir edebiyat tarihçiliği anlayışı için yeni esasların belirlenmesini savunan ilk kişilerdendirler.²⁸ Bunlar, edebiyatın gelişiminin incelenmesi, aynı şekilde edebiyat tarihçiliğinin de edebiyat çalışmalarının oluşumunu değil

24 es-Semâvî, *Makâlât fi’l-târîhi’l-edebi*, 135.

25 Moisan, *Ma’l-târîhi’l-edebi?*, 135.

26 Ahmed Bû Hasan’ın aktardığına göre, yeni dönüşümlerin ortaya çıktığı edebiyat tarihi konulu ilk uluslararası sempozyum, 1931 yılında Budapeşte’de gerçekleştirilmiştir (*Kitâbetü’l-tevârih*, 145). Aynı şekilde Clément Moisan da yıllar öncesinden itibaren edebiyat tarihçiliğinin, Batı çevrelerinde yoğun bir şekilde dolaşımında olduğuna dikkat çekmiştir. Öyle ki kendisini farklı açılardan ele alan araştırma, tahlil, toplantı, panel, dergilerin özel sayıları ve süreli yayınlar gibi birçok ilmi faaliyetin konusu hâline gelmiştir. Hasan et-Tâlib ise kendisini ele alan birçok Arapça esere rağmen Arap ülkelerinde hiçbir üniversitenin ya da kurumun konu hakkında bir panel ya da toplantı tahsis etmemesini yadırganmıştır. Gerçekten de bu yadırganacak bir durumdur. Bk: Moisan, *Ma’l-târîhi’l-edebi?*, dipnot: 66.

27 Muhammed Miftâh – Ahmed Bû Hasan, *Kitâbetü’l-tevârih*, (Ribat: Menşûrât Külliyyeti’l-Âdâb ve’l-’Ulûmi’l-İnsâniyye), 1999, 146.

28 Moisan, *Ma’l-târîhi’l-edebi?*, 72; et-Tâlib, *Mefhûmü’l-târîhi’l-edebi*, 52.

de değişkenliğini esas alması gerektiği üzerinde dururlar. Bunlara göre edebiyat tarihçiliği, edebî söylem -onların ifadesiyle edebî formlar- altında envaiçeşit hâle gelen ve değişkenlik arz eden meselelerle ilgilenmelidir. Bütün bunlar, onların en önemli teorisyenlerinden biri olan Tynyanov'un hayata geçirilmesine davet ettiği önerilerdir.²⁹ Yapısalcılar ise, özellikle Roland Barthes ile Gérard Genette, Lansonist edebiyat tarihçiliği tasavvurunun gidişatını, yapısalcı poetika esasları üzerine şekillenen yeni bir edebiyat tarihçiliğine doğru yönlendirmeye çalışırlar.

Genette'a göre edebiyat tarihçiliği üç türe ayrılır: Bunlardan birincisi, ortaöğretimde uygulanan ve öğretici bir misyon taşıyan edebiyat tarihidir. Bu tür, kronolojik olarak sistematize edilmiş olmakla beraber tarihsel tarzda olmayan monografik incelemeler ve çalışmalar dizisini esas alır. İkincisi ise Lanson'un edebiyat tarihçiliği olarak isimlendirdiği tür olup edebî üretimi kuşatan farklı koşul ve bağlamların tarihiyle ilintilidir. Genette bu türü, -Lanson'un istediği şekilde- belirlenen hedefleri yerine getirememekle eleştirir. Ona göre bugün edebiyat tarihçiliği olarak isimlendirilen şey, bazı istisnalar dışında otuz yıldan beri tarihin kendisiyle ilişkisini kestiği nadir ve yalın bir standart dâhilinde ele alınan bireysel haberlerle, yazarların biyografileri, aileleri, dostları ve kültürel birikimleriyle sınırlıdır.³⁰ Üçüncü tür ise bizzat edebiyat çalışmalarının tarihinden oluşur ve yeni bir edebiyat tarihi olarak tanımlanır. Dış koşulların ya da edebî üretim ve tüketimin tarihini almaktan ziyade bizzat edebiyata konu olan şeyleri ele almasıyla edebiyat tarihidir.³¹

Edebiyat tarihiyle ilgili aktarılan bu son tasavvur üzerinde durulduğunda genel anlamda bunun, Rus biçimcilerin edebiyat olgusuna yaklaşımlarından neşet ettiği anlaşılır. Sonraki süreçlerde alımlama teorisinin kuramcısı Jauss ortaya çıkar ve sanatsal ürünlerde zaman olgusunu kabul etmeyenlere cevap bağlamında yeni bir edebiyat tarihinin gerekliliğine davet eder. Jauss'a göre edebiyat tarihi incelemelerinde estetik deneyim ve tarih dikkate alınmalıdır. Ona göre bu kabullerle edebiyat tarihçiliği yazmak mümkündür. Dolayısıyla o, estetik deneyim tarihini yeni bir edebiyat tarihçiliği yazımında köşe taşı kabul eder.³² Bu teorik tasavvurlar dolayısıyla bazı araştırmacılar bu türü, asırlar boyunca meydana gelen değişiklikler göz önünde bulundurularak vuku bulan olayları izah etmeyi amaçlamak gibi önemli bir misyona sahip teori kabul ederler. Onlara göre bu teori yazılı, bireysel ve kolektif uygulamaları üç açıdan izah etmeyi amaçlar. Bunlar; metinlerin üretimi, bu metinlerin kurallar dizgesi hâline getirilmesi ve sonrasında da alımlanmasıdır. Sözü edilen teorik tasavvurlardan sonra edebiyat tarihçiliğini genel ve toplumsal bir sisteme sokacak çoğuldizge kuramı ortaya çıkar. Bu kuram, açık/fenomen kalıpları üretim, yayım, dolaşım vb. şeklinde bir edebiyat olgusuna dönüştürme perspektifine sahiptir.

Bu açıklamalara göre konuyla ilgili ortaya atılan sorunun, “*Edebî metin ne anlama gelir?*” sorusunun sınırlarını aştığı anlaşılır. Bilakis, “*Dizgeler nasıl üretilir? Edebî bir fenomen/*

29 et-Tâlib, *Mefhûmü 'l-târîhi 'l-edebî*, 75.

30 es-Semâvî, *Makâlât fi 'l-târîhi 'l-edebî*, 42; et-Tâlib, *Mefhûmü 'l-târîhi 'l-edebî*, 81-83.

31 et-Tâlib, *Mefhûmü 'l-târîhi 'l-edebî*, 82.

32 Miftâh – Bû Hasan, *Kitâbetü 'l-tevârih*, 135.

olgu, toplumsal sisteme nasıl dâhil edilebilir? sorularına yönelir.³³ Bununla beraber edebiyat tarihçiliğine alternatif olarak ileri sürülen yeni teorilerin eleştiriye açık yönlerinin olması, onların salt teorik düzeyde kalmasından kaynaklanır. Daha hususi ifade edilecek olursa söz konusu teorilerin pratik boyutu, teorik boyut düzeyinde değildir.³⁴ Belirtilen teorik niteliklerin pratikte uygulanma imkânının hangi boyutta olduğunun sorgulanması ise daha da genişlemelidir. Bazı araştırmacılar bunun sebebini, edebiyat tarihçiliğinin bizzat konusunun belirlenmesinde meydana gelen aşırı karmaşıklığa dayandırır. Alanın konusunun net bir şekilde belirlenmemesi, teorik boyuttan pratik boyuta geçişi imkânsız kılmasa da güç hâle getirir.³⁵ Buna sebep olarak Lanson’un aktardığı üzere edebiyat tarihçiliği yazımının bireysel çalışmaların sınırlarını aşan bir nitelikte olması da eklenebilir.³⁶

5. “Edebiyat Tarihi” Kavramının Arap Edebiyatına İntikali

Her şeyden önce üzerinde durduğumuz bu konunun, fikirler göçü ya da teoriler ile kavramların kültürler arasındaki intikali türünden olan bir bilgi alanına, belki de karşılaştırmalı araştırmalar sahasına girdiği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla kavram, “bir deneyimin, diğer bir ifadeyle bu deneyimin tarihinin ürünüdür. Bir bakıma o, kümelenmiş deneyimlerdir, çoklu okumalardır. Herhangi bir kavramı ele alıp değerlendirmek veya başka bir alana taşımaya çalışmak ya da bir kültürden başka bir kültüre aktarmak söz konusu olduğunda bu tarihsel deneyimin göz önünde bulundurulması zorunludur. Zira tarihsel deneyim, sonuç olarak insan eylemini ilgilendiren doğal bir deneyim kaldığı sürece açıktır, kapalı değildir.”³⁷ Buradan hareketle Arap edebiyatı tarihçilerinin kaleme aldıkları eserleri haksız yere tenkit etmemek adına her şeyden önce burada söz konusu eserleri tarihsel bağlamında değerlendirmek gerekir. Nitekim kavramın kullanımının Batı’da henüz pekişmeden Arap ilim dünyasına nakledilmiş olması ihtimal dâhilinde olduğu gibi eleştiri ve tahlil yönüyle iyice tetkik edilip son aşamasına geldikten sonra nakledilmiş olması da muhtemeldir.

Hatırlanacağı üzere *edebiyat tarihi* kavramı, 19. yüzyılın başlarında tüm yönleriyle Arap kültüründen farklı bir hayatın yaşandığı; akademik platformlara, medya kuruluşlarına, her entelektüel ve yaratıcı çalışmanın üstünde duran, bunları piyasaya sunan ve tartışmaya açan araştırma merkezlerine sahip Batı’nın bilimsel faaliyet alanında ortaya çıkmıştır. Edebiyat tarihi ya da edebiyat tarihçiliği, Batı’da yürütülen ve değer gören diğer çalışma alanlarından daha önemsiz değildi. Dolayısıyla bu iki çalışma alanı, teori ve eğilimler tarafından mercek altına alınır. Mesele ve problemlerinin tartışılması için paneller ve toplantılar düzenlenir. Kendilerine tahsis edilen özel sayılı dergiler yayımlanır. Hatta bu iki alanın tarihî sürecini ele alan eserler dahi

33 Miftâh – Bû Hasan, *Kitâbetü’l-tevârih*, 135.

34 Hasan et-Tâlib, Clément Moisan’ın “*Ma’l-târîhü’l-edebî?*” isimli eserinin tercümesinde sistemler/dizgeler kuramına uygun olarak İtalyan edebiyatı tarihine dair yapılmış bir çalışmanın bulunduğunu belirtir.

35 es-Semâvî, *Makâlât fi’l-târîhi’l-edebî*, 13.

36 Moisan, *Ma’l-târîhü’l-edebî?*, 297.

37 Bû Hasan, *el-Arab ve târihü’l-edeb*, 20.

kaleme alınır.³⁸ Buna karşılık Batı kültüründen Arap kültürüne çeşitli alanlardaki kavramların ve nazari-pratik deneyimlerin intikaline tanık olan 20. yüzyılın özellikle ilk yıllarında Araplarda kurucu kimliğe sahip bu çalışmaya yakın olabilecek bir çalışmayla karşılaşılmaz. Bu süreçte Arap dünyasına intikal eden bilgiler arasında modern eleştiri yöntemleri de yer alır. *Edebiyat tarihi* kavramı da bu intikalın bir parçasıdır. Dolayısıyla biz, Avrupa merkezli bir atmosferden Arap dünyasına geçen bilişsel, teorik hatta pratik bir tasavvur intikaliyle karşı karşıyayız. Bu tasavvur aracılığıyla Arap dünyasına intikal eden ürünlerin gerek alınması gerekse ilgi odağı hâline getirilmesi yönüyle araştırmacılar tarafından nasıl karşılandığı ve ilim sahasına nasıl dâhil olduğu belirlenebilir.

Söz konusu intikalın etkileri, iki evreye ayırabileceğimiz büyük eserler/külliyat üzerinden incelenebilir. Birinci evre, *kurucu evre* (المرحلة التأسيسية) olarak isimlendirilebilecek nitelikte olup 1894 yılında Corcî Zeydân'ın konuyla ilgili çalışmasıyla başlar. İkinci evre ise *değerlendirme evresi* (المرحلة التقويمية) adını verdiğimiz evre olup 1973 yılında Şükrî Faysal'ın çalışmasıyla başlar. Değerlendirme evresinin bir bölümü, eleştirinin eleştirisinin ya da edebiyat tarihinin tarihi sahasına girer. Bu evrenin ortaya çıkışı, birinci evre araştırmacılarının artık konuyla ilgili eser kaleme almadıkları şeklinde anlaşılmalıdır. Bilakis birinci evreyle ilintili yazı süreci, modern çağda geç dönemlere kadar devam eder. Ne var ki peyderpey geri çekilmeye, kaybolmaya, genel yazım anlayışından sıyrılıp ortaöğretim eksenli eğitim metotlarıyla sınırlı kalmaya ve bölgesel çalışmalarla yetinmeye başlar. Böylece her Arap ülkesinin kendine özgü bir edebiyat tarihi olur. Şevkî Dayf'ın meşhur serisi hariç bu süreçte telif edilen eserler, Arap dünyasının genelini kapsamayı sürdüremez.

Arapların *edebiyat tarihi* kavramıyla tanışmaları, 19. yüzyılın sonları gibi nispeten erken bir döneme denk gelir. Bu süreçte Araplar, doğrudan kavramla tanışırlar. Öyle ki bazı Arap edebiyatı tarihçileri, yaptıkları seyahatler aracılığıyla Batılılarla iletişime geçerek onların eserlerine muttali olurlar. Örneğin Corcî Zeydân ile Almanya'da ders verip Almanların yazıdaki metotlarına muttali olan, sonra da bu metotları Mısır'a taşıyan Hasan Tevfik el-'Adl bunlardandır. Bunun yanında kavramla dolaylı olarak tanışanlar da olur. Bu tür tanışmada tercüme, *edebiyat tarihi*

38 Bu çalışmalardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: 1969 yılında *Mecelletü'l-târîhi'l-edebe el-cedîd* ismiyle yayımlanan *el-Mecelletü'l-Amerikiyye*; paneller/çalıştaylar ise şöyledir: 1974 yılında düzenlenen *el-İtticâhâtü'l-cedîdetü fi'l-târîhi'l-edebe*; 1989 yılında düzenlenen *et-Târîhü'l-edebe: nazariyyât, menâhic, tatbikât*; 1995 yılında düzenlenen *et-Târîhü'l-edebe: el-yevm*; daha önce bazı araştırmacıların bu konu üzerine Arap dünyasında herhangi bir panel veya toplantının yapılmamasını yadırgadıklarına değinmiştik. Edebiyat tarihi için kaleme alınan kitaplardan bazıları ise şöyledir: Robert Escarpit, *Târîhu târihi'l-edebe* (1958); Claude Christine, *Fi usûli'l-târîhi'l-edebe* (1973). Edebiyat tarihini teorik düzeye getiren ve nispeten eski kabul edilen kitaplar ise şöyledir: Rene Wellek, *Nazariyyetü târihi'l-edebe* (1936). Yaptığımız araştırmalar kapsamında Robert Escarpit'in yaptığı şekilde edebiyat tarihini tarihlendiren ya da Rene Wellek'in eserine benzer türde Arap edebiyatı tarihini teorik düzeye ele alan herhangi bir Arap müellifle karşılaşmadık.

kavramının Arap dünyasına intikal etmesini sağlayan en önemli kanallardan biri kabul edilir.³⁹

Daha önce belirttiğimiz üzere Arap edebiyatı tarihçileri, alanlarına dair ilk eser telif edenlerin müsteşrikler olduğu noktasında hemfikirdir.⁴⁰ Carl Brockelmann'a göre Avusturyalı müsteşrik Joseph Hammer Purgstall (1774-1857), 1850 yılında Viyana'da yayımladığı 7 ciltlik *Târîhü'l-edebi'l-Arabî ila'l-karnî's-sânî 'aşer* isimli eseriyle buna girişen ilk kişidir. Yine de adı geçen eser, Arapçaya tercüme edilmemiştir.⁴¹

Arap edebiyatı tarihçilerinin eserlerinde muhtemelen dikkatleri çeken öncelikli özellik, kavramın nadiren göz önünde bulundurulmasıdır. Nitekim çoğu tarihçi, ender olarak kavram üzerinde durur. Bunun yerine metotları kritik etmeyi ve onlar üzerinde uzunca durmayı tercih eder.⁴² Bazen sayfanın dörtte birini geçmeyen birkaç satırla kavramı tanımlar. Daha sonra edebiyat tarihini dönemlendirmede (تَحْقِيب/tahkîb) benimseyeceği metodu ya da yöntemi izah etmeye geçer. Bu telif sürecini benimseyen müelliflerden bazıları: Muhammed Bek Diyâb (öl. 1900), Hasan Tevfik el-'Adl (öl. 1904), Corcî Zeydân (öl. 1914), Hifnî Bek Nâsîf (öl. 1919),

39 Abdülhalim en-Neccâr'ın Carl Brockelmann'ın *Târîhü'l-edebi'l-Arabî* isimli eserini çevirmesinden günümüze değin bu sahada yapılan tercümelemler oldukça azdır. Bu bağlamda yapılmış kayda değer tercümelemlerden bazıları şöyledir: Gustave Lanson, *Menhecû'l-târîhi'l-edebi*, haz. Muhammed Mendür; konuyla ilgili tercüme makaleler içeren ve Irak tabanlı *Mecelletü's-Sekâfe el-Ecnebiyye* isimli derginin 1983 yılında yayımlanan birinci ciltteki özel sayısı; Ahmed Bû Hasan'ın Alman asıllı Schmidt'e ait makalenin çevirisi; Ahmed es-Semâvî'nin tercüme edip bir kitapta topladığı Batılı araştırmacılara ait birkaç makale; Hasan et-Tâlib'in Kanadalı Moisan'a ait *Ma'l-târîhü'l-edebi?* isimli kitabın kıymetli tercümesi. Bu tercüme, şimdiye kadar konuyu teorik düzeyde işleyen en önemli çalışmadır.

40 Bu çalışmamız, Arap asıllı olan Arap edebiyatı tarihçileriyle sınırlıdır. Müsteşriklere gelince; her ne kadar onlar, bu alanda kalem oynatan ilk kişiler olsalar da hakikatte *edebiyat tarihi* kavramının ilk olarak ortaya çıktığı coğrafyada yaşayan Batılılardan kabul edilirler.

41 Alanındaki önceliğine, hacmine ve en azından Arap edebiyatı tarihi için tarihsel bağlamdaki değerine rağmen -bildiğimiz kadarıyla- bu kitap, şimdiye değin Arapçaya tercüme edilmiş değildir. Zannederek birçoklarını bu eseri tercüme etmekten alıkoyma sebep, Brockelmann'ın, eserin değerini azaltan ifadeleridir. O, bu konuda, Purgstall'ın eserini kaleme aldığı dönemde Arap edebiyatının en önemli kaynaklarının henüz bilinmediğini, eserinin müellifinin de Arapçayı yeterli ölçüde bilmediğini gerekçe gösterir (Brockelmann, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, 3232). İlginç olan şu ki Brockelmann'dan sonra edebiyat tarihine dair eser kaleme alan çoğu kişi, onun bu eleştirisini tetkik süzgecinden geçirmeden tekrarlaya durmuştur. Öyle ki bunlardan bazıları da söz konusu esere atf dahi yapmamıştır. Buna karşın Luvîs Şeyho, şu ifadelerle Purgstall'ı oldukça metheder: "Dil öğrenmede şartıcı bir yeteneği vardı. Arapçanın yanı sıra on dil daha konuşmaktaydı. Sayılamayacak kadar kitap ve makale yazdı. Bunlardan bir tanesi de Cahiliye devrinden Abbâsîler'in son dönemine kadarki edebiyat tarihini incelediği yedi devr ciltlik *Târîhü'l-âdâb el-Arabîyye* isimli kitabıdır. Bu kitaba Araplardan on binlerce kâtip, şair ve büyük âlimi almıştır (Luvîs Şeyho, *Târîhü'l-âdâb el-Arabîyye*, (Beyrut: Menşûrât Dâri'l-Meşrik, 1991), 2. Bs., 122). *A'lâm* isimli eserinde Ziriklî de onun hakkında buna benzer ifadeler kullanır (Hayrûddîn Ziriklî, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1997), 12. Bs., 8/223.

42 Hüseyin el-Vâd, edebiyat tarihine dair öncü araştırmasının kaynağını oluşturan çalışmalarında -ki bunlar sadece dört tane olmakla birlikte söz konusu dönemde en önemli öncü çalışmalar kabul edilir- Zeydân, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin'in kavram üzerinde uzunca durduklarını, Râfîi'nin ise kavrama önem vermediğini ifade eder. Ancak gerçek şu ki Zeydân ve Zeyyât, kavramı uzun uzun kritik etmemişlerdir. Bilakis bir sayfadan daha az bir yazıda onu tanımlamakla, amacını ve faydasını ortaya koymakla yetinmişlerdir. Tâhâ Hüseyin'in kavramın üzerinde uzunca durduğu doğrudur. el-Vâd de "bazen" ifadesiyle bu konuda çekingen davranır. Ne var ki bu meseleyi ele aldığı eserin ilk bölümünde şöyle der: "Arap müelliflerinden, çalışmalarında edebiyat tarihine gözle görülür bir şekilde önem vermeleri beklenmekteydi." (el-Vâd, *Fi Târîhi'l-edebe*, 101). Ancak Râfîi, kavramı tanımlamayı göz ardı etmiş olsa da -yöntem bakımından- onu uzun uzun kritik etmiş ve tenkide tabi tutmuştur.

Ahmed el-İskenderî (öl. 1938), Ahmed ez-Zeyyât (öl. 1968), Ömer Ferrûh (öl. 1987), Şevkî Dayf (öl. 2005), Hannâ el-Fâhûrî (öl. 2011). Râfî (öl. 1937) gibi bazı müellifler dahi kavramı dikkate almaz. Bu isimler arasından Tâhâ Hüseyin istisna edilebilir (öl. 1973). Nitekim o, kavramı farklı açılardan kritik eder.

Değerlendirme evresi araştırmacılarının telif ettikleri eserlerin sadece isimlerinin burada sunulması bile yukarıda benimsediğimiz görüşü teyit eder. Örneğin Şukrî Faysal (öl. 1985), eserine *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyye* ismini vermekle birlikte kavramları ele almaz. eş-Şâzilî de bu yönde bir tutum benimser. Tezine *et-İtticâhü'l-'ilmî fi menâhici târihi'l-edeb el-hadis* ismini verir. Hüseyin el-Vâd ise eserin başlığını kavramlar ve teoriler arasında eşit bir şekilde paylaşır: *Fî Târihi'l-edeb mefâhîm ve menâhic*. Ancak eserinde metotlara daha fazla yer ayırır. Muhammed el-Kettânî de çalışmasına *Nazarât fi menâhici't-târihi'l-edebî* adını verir. Bu çalışmayı 1978 yılında Fas Sîdî Muhammed b. Abdullah Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlar. Ahmed Bû Hasan ise *el-'Arab ve târihü'l-edeb* isimli eserinde olduğu üzere her ne kadar *Egânî* eseri örneği üzerinden Arap edebiyatını esas alan klasik eserlere yoğunlaşsa da çalışmalarını kavram ile kavramın problemlerine yoğunlaştırır. Kavramın Arap edebiyatı tarihçilerinin eserlerinde nasıl ele alındığına temas etmeksizin genel olarak problemlerine değinseler de Ahmed es-Semâvî, tercüme ettiği makaleleri derlediği kitabın başında yer alan kıymetli mukaddimesinde; Hasan et-Tâlib ise *Mefhûmü't-târihi'l-edebî* isimli eserinde bu yazım usulünün dışına çıkmaz.

Hüseyin el-Vâd'a göre söz konusu dönemde Arap edebiyatı tarihçilerinin, metotlara yoğunlaşmalarının en önemli nedenlerinden bir tanesi de muhtemelen "... önceki jenerasyonun, edebiyat tarihi metodolojisine hayran kalmalarıdır."⁴³ Schmidt'e göre ise bunun sebebinin, edebiyat tarihinin bilimsel değerinin pratik boyutunda, yani edebiyat tarihi araştırmalarında kullanılan metotlarda saklı olmasından kaynaklanması da muhtemeldir.⁴⁴ Bu meselede dikkatleri çeken husus, bazı Arap edebiyatı tarihçilerinin, kavramın Arapçaya intikalinin önceliği üzerinde durmaları ve bunu -önemsiz olmasına rağmen- sarahaten ilan edilmeyen bir çekişme hâline getirmeleridir. Bu ise Saîd 'Allûş'un, söz konusu dönemde sadece isimlendirmeye önem veren bir taklidin hâkim olması sebebiyle Arap araştırma alanının bilinmemesinin işareti olarak görmesine yol açar.⁴⁵

Mısırlılar, *edebiyat tarihi* kavramını Arapçaya ilk nakleden kişinin Hasan Tevfik el-'Adl olduğu görüşündedir. Edebiyat tarihinin Doğu dünyasında bilinmediğini belirten Zeyyât, el-'Adl hakkında şu ifadeleri kullanır: "Kavramı Arap dünyasına ilk nakleden kişi, Hasan Tevfik el-'Adl'dir. Bunu Almanya dönüşünde Dârü'lûm'da ders vermeye başladıktan sonra yapar."⁴⁶

43 Hüseyin el-Vâd, *Nazar fi 'ş-şi'ri'l-kadîm*, (İsdâr Kürsî ed-Doktôr Abdilâzîz el-Mânî' li-Dirâsâti'l-Lugati'l-Arabiyye ve Âdâbihâ, 1431/2009), 173.

44 Miftâh – Bû Hasan, *Kitâbetü't-tevârih*, 152.

45 Saîd 'Allûş, *Mûkevinâti'l-edebî'l-mukâren fi'l-'âlemi'l-Arabî*, (Beyrut: eş-Şeriketü'l-'Âlemiyye li'l-Kitâb, 1987), 356.

46 Zeyyât, *Târihü'l-edebî'l-Arabî*, dipnot: 4.

Zeyyât’ın açıklamasını, es-Sibâ’î Beyyûmî şu sözleriyle teyit eder: “Yolu açıp kolaylaştıran, böylece Corcî Zeydân gibi büyük bilgilerin bu yolu takip etmelerini sağlayan üstat Hasan Tevfik el-‘Adl ...”⁴⁷ Şükrî Faysal ise el-‘Adl’i, “edebiyat tarihçiliğinin yeni formuyla ilgilenen, aynı zamanda edebiyatı asırlara/dönemlere ayırma teorisini biçimlendiren ilk kişi” olarak görür.⁴⁸

el-‘Adl’in öne çıkarıldığı bu ifadeler karşın Corcî Zeydân, eserinin ön sözünde kavramı Arapçaya ilk nakleden kişinin kendisi olduğunu şu sözleriyle açıkça belirtir: “Muhtemelen Arap edebiyatında bu işi ilk yapan kişiler biziz. Bu ilme, “*Târîhu âdâbi’l-lugati’l-Arabiyye*” adını ilk veren de biziz. Adı geçen kitabın ilk kısmı 1894 yılında Hilâl dergisinin ikinci yılının dokuzuncu sayısında; sonuncusu ise üçüncü yılının sonlarında yayımlandı. Kitapta son olarak İnhitât (çöküş) dönemi Arap edebiyatı tarihini ele aldık. Ne var ki sonrasında kitabın geriye kalan bölümlerini tamamlayamadık. Ancak okuyuculara konuyla ilgili genişletilmiş ve tetkik edilmiş müstakil bir eser kaleme alarak döneceğimize dair söz verdik. Böylece 10 küsur yıl boyunca elimize geçen her bilgiyi kayıt altına aldık. Gördüğümüz her değerlendirmeyi dikkate alıp üzerinde uzunca düşündük. Diğer taraftan okuyucular, eserin ne zaman çıkacağını bize soruyorlardı. Nihayetinde verdiğimiz sözü yerine getirmek için kararlılığımızı gösterdik. İşte gördüğünüz üzere biz, bunu gerçekleştiriyoruz.”⁴⁹

Zeydân’ın sözünü ettiği kitabı, 1911 yılında yani makaleleri Hilâl dergisinde neşredildikten 18 yıl sonra yayımlanır. Zeydân’ın söz konusu ifadelerinden hareketle bu alanda makale yazmaya kendisini teşvik eden şeyin, Batılıların Araplarda benzeri olmayan eserlerini görmesi olduğu anlaşılır. Kendisini Hilâl dergisinde neşredilen makalelerini bir kitapta cemetmeye sevk eden sebep ise biri açık diğeri örtük olmak üzere iki tanedir: Açık olan sebep, onun da sarahaten ifade ettiği gibi okuyucuların isteklerini yerine getireceğine dair sözüdür. Örtük olan ise -kaynaklarda geçtiği üzere- 1909 yılında Mısır Üniversitesi’nin iki yıl içerisinde “*Edebiyyât el-lugati’l-Arabiyye*” temalı bir kitap telif eden kişiye ödül verileceğini ilan etmesidir. Bu ilan, edebiyat eğitimi noktasında söz konusu üniversiteye ve hocalarına yüklenen Râfîi’nin yayımladığı yazıdan sonra duyurulur. Daha sonra Râfîi de aynı yılın ortasında konuyla ilgili kitabının yazımına başlar. Bu kitap 1911 yılında yayımlanır. Râfîi kitabını, kendisinden bir veya iki ay öncesinde yayımlayan Corcî Zeydân’ın yazdığı alanda telif eder.⁵⁰ Görünen o ki üniversitenin koyduğu ödülü kazanan, Corcî Zeydân’ın kitabı olur. Râfîi ise kaynakların aktardığına göre değerlendirme yapacakları konuda kendisinden daha bilgili olmayan jürinin hakemliğini kabul etmediği için ödüle başvurmaz.⁵¹

Edebiyat tarihi kavramının tarihsel verilere göre ilk olarak ne zaman Arapçaya nakledildiğini araştırmaya koyduğumuzda Brockelmann’ın aktardığı listeye karşılaşıyoruz. Edebiyat tarihi

47 es-Sibâ’î Beyyûmî, *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*, (Kahire: Mektebetü Ancelo el-Mısriyye, 1959), 2. Bs., 12.

48 Şükrî Faysal, *Menâhicü’l-dirâseti’l-edebiyye: arz ve nakd ve tahlîl*, (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1982), 5. Bs., 20.

49 Zeydân, *Târîhu âdâb*, 1:8.

50 Mustafa Sâdik er-Râfîi, *Târîhu âdâbi’l-Arab*, (Beyrut: Dâru’l-Kitâb el-Arabî, 1974), 4. Bs., 1:8.

51 Râfîi, *Târîhu âdâbi’l-Arab*, 1:8.

kaynaklarına ve konuyu ele alan daha eski kitaplara temas ettikten sonra konuyla ilgili çalışmaları olan müsteşriklere değinen Brockelmann'ın bu listesi, Edward Van Dyck ile Philippides Constantin'in 1892 yılında yayımladıkları *Târihü 'l-Arab ve âdâbihim* isimli eserle başlar.⁵² Brockelmann, "Günümüzde Mısır, Şam ve Iraklılardan birçok kişi konuyla ilgili eser kaleme almıştır" sözüyle âdeta adı geçen iki ismi Araplardan addeder.⁵³ O, bu iki ismi listenin başında aktarırken Saîd 'Allûş, müsteşriklere yer aldığı listede aktarır.⁵⁴ Corcî Zeydân da Arap edebiyat tarihine dair ilk kalem oynatan kişiler olduklarına değinerek mezkûr iki ismin çalışmalarını metheder.⁵⁵ Râfîî ise Brockelmann'ın listesinde adı geçen eserin birini 1893 diğeri de 1911 yılında olmak üzere iki baskısıyla ikinci sırada yer alır. Tabi bu bilgi hiç şüphe yok ki Brockelmann'ın yanlışlığından kaynaklanır. Nitekim Muhammed Saîd el-'U/Aryân, Râfîî'nin kitabının başında eserin birinci baskısının 1911 yılında olduğunu belirtir.⁵⁶ Brockelmann'ın aktardığı erken dönem yayımlarından bir tanesi de Muhammed Bek Diyâb'ın 1899 yılında yayımlanan iki ciltlik çalışmasıdır. Hasan Tevfik el-'Adl'in eseri ise listede yer almaz. Hâlbuki bu eser, müellifin 1904 yılındaki vefatından sonra ilk kez 1906 yılında yayımlanır. Burada ilginç olan şu ki *A 'lâmü 'l-edebi 'l-mu 'âsir fi Mısır* eserinin müellifi, el-'Adl'in kitabının birkaç kez basıldığını ve son baskısının da 1906 yılında olduğunu belirtmiş olmasıdır.⁵⁷ Ancak bu bilgi sahih değildir. Nitekim kaynaklardaki verilere göre el-'Adl, söz konusu kitabı 1902 yılında kendi el yazısıyla tamamlar. Kitabın ilk baskısı da belirttiğimiz tarihte gerçekleşir.⁵⁸

Bu açıklamalara göre 1892 yılında yayımlanan *Târihü 'l-Arab ve âdâbihim* isimli kitabın Arap olan iki müellife ait olduğunu dikkate almamız durumunda -Arap dünyasında- alanda ilk kalem oynatanların yukarıda isimleri geçen müellifler olduğu sonucuna varırız. Buna karşın isimlerinden de anlaşıldığı üzere bu müellifler, Arap değillerse -ki Arap Hristiyanlar da bu tarz isimler taşıyor- ve sadece yayım dikkate alınacaksa o zaman Corcî Zeydân alanın öncüsü sayılır. Nitekim o, 1894 yılında Hilâl dergisinde kitabının bazı formlarını neşreder. Bunun dışında

52 Başvurulan kaynaklarda bunların biyografilerine dair bir bilgiyle karşılaşılmadı.

53 Brockelmann, *Târihü 'l-edebi 'l-Arabî*, 1:33.

54 'Allûş, *Mükevvinâti 'l-edeb*, 367.

55 el-Vâd, *Fî Târihi 'l-edeb*, 28.

56 Râfîî, *Târihu âdâbi 'l-Arab*, 1:8; bu yanlışlığı hareketle Adnân Ubeyd el-Alî, Râfîî'nin çalışmasını kesin bir şekilde Zeydân'ın çalışmasından önce değerlendirmişti. Bk: Adnân Ubeyd el-Alî, *el-Edebü 'l-Arabî beyne 'd-delâle ve 'l-târîh*, haz. Sâmîr Emîn, (Dâru Zâhir, t.y.), 69.

57 Hamdî es-Sekkût, *A 'lâmü 'l-edebi 'l-mu 'âsir fi Mısır*, (Kahire: el-Câmîatü 'l-Amerikiyye, 1975), 19; bu açıklamalardan hareketle Zeydân ve Râfîî'nin kitaplarından önce kaleme alınmış eserlerin, özünde müelliflerinin üniversitede öğrencileri için yazdıkları ders notları olduğu ve kitap olarak basılmadan önce öğrenciler tarafından notlar şeklinde kullanıldıkları anlaşılır. Bu durumu Râfîî'nin kitabının başında el-'U/Aryân'ın aktardığı ifadeler de teyit eder. O, söz konusu kitapların, sınırlarını eğitim-öğretim metodunun belirlediği özel bir metoda bağlı olarak öğretmenler tarafından yazılan ders notları olduğunu belirtir. (Râfîî, *Târihu âdâbi 'l-Arab*, 1:6). el-'U/Aryân'ın bu tespitini Şükri Faysal'ın "Üstat Hasan Tevfik el-'Adl'in ders notlarından elime ulaşan arasında ..." sözü de destekler. (Faysal, *Menâhicü 'd-dirâseti 'l-edebîyye*, 26.). Brockelmann, söz konusu eserleri önemsiz olarak nitelendirir. Muhtemel bu durum, *A 'lâmü 'l-edebi 'l-muâsir fi Mısır* isimli eserin müellifinin Hasan Tevfik el-'Adl'in eserinin defalarca basıldığını ve son baskısının da 1906 yılında yapıldığını söylemesinde etkili olmuştur.

58 Hasan Tevfik el-'Adl, *Târihu âdâbi 'l-lugati 'l-Arabîyye*, haz. Velîd Mahmûd Hâlis, (Amman: Dâru Üsâme li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2002), 25.

dikkate alınacak husus, sadece matbu bir eser ise o zaman bu alanın öncüsü Muhammed Bek Diyâb’dır. O, eserinin ilk baskısını 1899 yılında gerçekleştirir. Yine de müellif, bu alandaki öncülüğü kendisine isnat etme hususunda alçakgönüllü davranır. Eserini kaleme alma sebebine dair irat ettiği pasajda konuyla ilgili şöyle der: “Daha önce Almanca bilen bir dostum, Alman müsteşriklerin bizim Arap dili edebiyatıyla ilgilendiklerini söyledi. Bunun üzerine aklıma bu meselenin önündeki engelleri kaldırma fikri geldi. Muazzam, faydalı, benzeri yazılmadığı ve alanında ilk kitap olduğu gibi bitmek bilmeyen iddialarla bu eseri uzun uzun övmek istemiyorum. Bu konudaki değerlendirme okuyuculara aittir.”⁵⁹ Görünen o ki 1900 yılında ikinci baskısı yapılmasına rağmen Diyâb’ın eseri revaç bulmamıştır.

Arap edebiyatı tarihçilerinden bazılarının, Corcî Zeydân’ın bu alandaki öncülüğünü kendisine isnat etmesini kabul etmedikleri ya da en azından ikna olmadıkları görülür. Buna karşın bir kısmı da onu, Arap edebiyatı tarihinin öncüsü ve lideri kabul eder.⁶⁰ Örneğin “Corcî Zeydân’ın Arap dünyasında edebiyat tarihi başlığını ilk kullanan kişinin kendisi olduğunu nasıl iddia ettiğini -hayretle- gözlemliyoruz.”⁶¹ ifadelerine rağmen Saîd ‘Allûş, onu Arap edebiyatı tarihi disiplininin tarihsel babası olarak kabul etmekten çekinmez. Her ne kadar onu, Brockelmann’ı Arap edebiyatının yasal babası mesabesinde kabul ettiğini görsek de Zeydân hakkında şu ifadeleri kullanır: “Burada Arap edebiyatı tarihinin tarihsel babası olarak Corcî Zeydân üzerinde durmayı tercih ettik...”⁶²

5.1. Kavramın Alımlanışı ve Kullanım Düzeyi

Yukarıda aktarılan bilgilerden hareketle *edebiyat tarihi* kavramının Batı’dan, özellikle de Avrupa’dan intikal eden sair ilim ve bilgiler arasında Arap kültürüne girdiği ortaya çıkmaktadır. Bu başlık altında söz konusu intikal karşısında Arap edebiyatına alıcı sıfatıyla yaklaşılacaktır. Böylece Arap edebiyatı tarihçilerinin edebiyat anlayışlarına dâhil olan bu yeni kavramla nasıl etkileşim kurdukları, kavramın hangi formda kendilerine ulaştığı, bu formu doğrudan mı kabul ettikleri yoksa ret mi ettikleri ya da güzel olsun çirkin olsun farklı bir forma mı dönüştürdükleri irdelenecektir.

Arap edebiyatı tarihçilerinin eserleri incelendiğinde -söz konusu kavramı alımlamada- müelliflerden her birinin farklı bir tutum benimsediği görülür. Çoğunluk, bu ilim dalını daha fazla kabul ve hoşgörü ile karşılar, onu eserlerinde iyice uygular ve bu ilimde Batılıların model alınması çağrısında bulunur. Bu görüşte olanlar, söz konusu ilimle tanışmakla âdeta edebiyat yazımında isteklerine karşılık verecek bir şey ya da edebiyat tarihlerini daha önce bilmedikleri bir biçimde sunacak yöntem bulmuş oldular. Dolayısıyla bu yazım türünün 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıktığı sırada kullanım düzeyinde, özellikle üniversite eğitimi alanında geniş

59 Muhammed Bek Diyâb, *Târîhu edebi ’l-lugati ’l-Arabiyye*, (Mısır: Matbaatü’t-Terakkî, 1900), 2. Bs., ön söz.

60 Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi ’ fi târihi ’l-edebi ’l-Arabî*, (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1986), 68.

61 ‘Allûş, *Mükevvinâti ’l-edeb*, 356.

62 ‘Allûş, *Mükevvinâti ’l-edeb*, 359.

bir yayılım sağladığını görüyoruz.⁶³ Böylece edebiyat çalışan her bir akademisyen, üniversitede öğrencileri için yazdığı ders notları düzeyinde olsa dahi bu alanda pay sahibi olmak için çabalar. Örneğin Hifnî Bek Nâsîf müsteşrikleri över; edebiyat tarihini bu yöntemle ortaya koymaları ve bunu Araplara nakletmeleri dolayısıyla en iyi karşılığı bulmaları için onlara dua eder. O, Arapların bu alanda müsteşrikleri model almaları gerektiği kanaatindedir. Onlara takrizde bulunarak şöyle der: “Arapçaya dair faydalı kitaplar kaleme alıp yayımladılar. Allah onları iyilikle ödüllendirsin. Eğer ki kendi özel alanımızda Avrupa’dan bir idolümüz olması zorunlu ise o zaman işte idolümüz, gözle görülecek şekilde ortadır...”⁶⁴

Nâsîf’in bu bakış açısını Corcî Zeydân ve Tâhâ Hüseyin de paylaşır. Zeyyât ise bu ilim dalını fark edememelerini genel tarihteki başarısızlıklarıyla gerekçelendirerek kendisinden önceki Arapları tenkit eder. Kendisi şöyle der: “En şaşırtıcı olan ise, nahivden felsefe yaratan Arapların ... bu ilim dalını bulamamış, onun farkına varamamış olmalarıdır. Bunun sebebi ise, özel tarihte ya da biyografik yazımda bütün milletler arasında öne çıkan Arapların, genel tarihte bütünüyle başarısız olmalarından kaynaklıdır.”⁶⁵

Arap edebiyatı tarihçilerinin az bir kısmı ise kavramı reddederek sert bir şekilde tenkide tabi tutar. Bu görüşte olanların öncüsü Râfîî’dir. Nitekim o, edebiyat tarihi yöntemini benimseyen Arapları ayıplar, bu konuda Batılıları taklit etmeleri dolayısıyla onları basiretsizlikle (zayıflıkla ve eziklikle) tavsif eder. Onun, *Târihu edebiyâti’l-lugati’l-Arabiyye* isimlendirmesi hakkındaki ifadelerinden bir tanesi şöyledir: “Bu, zilletin kendisini aracı kılarak Arapça her kitaba damgasını vurduğu bir isimlendirmedir. Sadece *edebiyât* kelimesi yerine *âdâb* kelimesini kullanmaları dışında ondan bir şey değiştirmezler. Zayıf olanların, yabancı dillerin konularına dair kaleme alınmış eserlerden alımladıklarını ve o dillerde yapılanları model aldıklarını bilmeseydim dahi söz konusu isimlendirmenin yavanlığından ve alık oluşundan bunun böyle olduğunu anlardım.”⁶⁶ Râfîî’ye göre pratik düzeyde bu yöntemi benimsemek, edebiyat tarihi eksenli kaleme alınmış bir kitabı iki bölüme ayırır: Peşi sıra ölüm arşivlerinin geldiği biyografi ve şahıslarla ağırlaştırılmış bir bölüm; yine peşi sıra bibliyografik kitapların geldiği kitap isimleriyle ağırlaştırılmış diğer bir bölüm. Râfîî’nin bu tenkidinden, onun söz konusu dönemde revaçta olan ve birçok edebiyat tarihçisinin uyguladığı edebiyat tarihini asırlara ayırma yöntemine odaklandığı anlaşılır. Ancak isimlendirmeyi tenkit etmesine rağmen kitabına *Târihu âdâbi’l-Arab* adını verir ve kavramın mahiyetine değinmez.

63 Nûrî el-Kaysî ve diğerlerinin kaleme aldığı *Târihu’l-edebi’l-Arabî kable’l-İslâm* isimli kitapta (25) bu bağlamda yazılmış eserlerin sayısının 1930 yılında 25 kitaba ulaştığı belirtilmiştir. Son yıllarda ise sayı bunun iki katına yaklaşmıştır.

64 Hifnî Bek Nâsîf, *Târihu’l-edeb ev hayâtü’l-lugati’l-Arabiyye*, (Kahire: Matbaatü Câmîiatü’l-Ezher, 1958), 2. Bs., 2.

65 Zeyyât, *Târihu’l-edebi’l-Arabî*, 12; biz burada Fransız kültürüne hâkim olan ve edebiyat tarihine dair eser yazmakla ilgilenen Zeyyât’ın edebiyat tarihi ile edebiyat tarihçiliği terimleri arasındaki ayrımı nasıl fark edemediğini garipsiyoruz! -Onun ifadesiyle- Arapların genel tarihte başarısız olduklarını ileri sürerek değerlendirme yapmasının ilmi titizlikle hiçbir alakası yoktur. Nitekim Arapların tarih alanında inkâr edilemez çalışmaları vardır. Tabi çalışmamızın belirlenen hacmi, söz konusu çalışmaları burada detaylı bir şekilde anlatmaya elverişli değildir.

66 Râfîî, *Târihu âdâbi’l-Arab*, 1:17.

Bazı Arap edebiyatı tarihçilerinin eserlerinde dikkat çeken hususlardan bir tanesi de telmih yoluyla olsa bile yukarıda aktarılan tenkit doğrultusunda hareket etmeleridir. Örneğin Ömer Ferrûh, Brockelmann'ın *Târîhü 'l-edebi 'l-Arabî* isimli kitabının, "Arapça yazan herkesin ve Arapça yazılan her şeyin istatistiğini veren bir gazete" özelliği taşıdığı düşüncesindedir.⁶⁷ Nûrî el-Kaysî ile diğer iki meslektaş da Batılıların benimsedikleri bu yazım yöntemini takip etmeleri dolayısıyla Arapları eleştirirler. *Târîhü 'l-edebi 'l-Arabî kable 'l-İslâm* isimli eserin ön sözünde konuyla ilgili şu ifadeleri kullanırlar: "Arap müellifler, Avrupa edebiyatı tarihi müelliflerinin benimsedikleri yöntemlerin izinden gitmişlerdir. Ayrıca kendi modellerimize büründürmek ve ona göre gidişatımızı belirlemek amacıyla Avrupalıların, edebiyatlarına dair ortaya koydukları çalışmaları ve edebiyat teorilerine tahsis edilen özellikleri ödünç almışlardır."⁶⁸ Bununla beraber Hifnî Nâsîf'in ifade ettiği üzere Arap edebiyatı tarihçilerinin neredeyse çoğunluğunun hemfikir olduğu husus, Arapların kendilerine özgü olan, kültürlerinden neşet edip gelen bir edebiyat tarihine sahip olmadaki istekleridir. O, bu konuda şöyle der: "Bize düşen, onları takip etmemiz ve onların ortaya koyduklarından ikna edici olanı almamızdır. Zira ihtiyacımızın ne olduğunu en iyi bilen biziz. Evin sahibi, evde ne olduğunu en iyi bilendir."⁶⁹ Bunun da ötesinde Ömer Ferrûh, söz konusu önemli meseleyi edebiyat tarihine dair kitap kaleme almada kendini harekete geçiren bir saik olarak görür. Nitekim kendisi, alandaki araştırmacıları "Arap metodunun eksik kaldığı hususlar dışında Avrupa (Frenk) terimlerinden bir şey almayan saf bir Arap metodunun bulunmasının gerekliliğine" çağırır.⁷⁰ Adı geçen edebiyat tarihçilerinin bu konudaki yönelimlerinin, -Hüseyn el-Vâd'in ifadesiyle- doğrudan alıntı olduğu şeklinde eleştiri oklarına hedef olmaması için çalışmalarının, müsteşriklerin çalışmalarından ayırt etmeye dönük bir girişim olması ihtimal dâhilindedir.⁷¹

Modern Arap edebiyatı tarihçilerinin çoğu yeni olan bu ilim ile edebiyat geleneklerinde mevcut terâcim ve tabakât kitapları gibi edebiyat eserleri arasındaki korelasyonu ihmal etmez. Bunlardan bazıları klasik dönem Araplarının edebiyat tarihini bir terimden ziyade bir uygulama ve yazım faaliyeti olarak bildikleri görüşündedir. Örneğin Corcî Zeydân, edebiyat tarihi kaleme almamış olsalar da Arapların, edebiyat tarihi konusunda kalem oynatan öncü milletlerden oldukları kanaatindedir. O, İbnü'n-Nedîm'in *Fihrist*'ini böyle bir tarih yazımının ilk örneği kabul eder. Yine de bu tür çalışmaların günümüzde kastedilen anlamıyla edebiyat tarihi olarak isimlendirilmesinin doğru olmadığı görüşündedir.⁷² Hifnî Nâsîf ise bu bakış açısını daha da ileriye götürür. "Çoğu insanın düşündüğünün aksine Arap âlimlerinin bu ilimden -yani edebiyat tarihinden- haberdar oldukları; hatta gerek önemli gerekse önemsiz bulunduğu her şeyi derleyen uzun kitaplarda -dönemin edebiyat kitaplarının belirli bir konusu olmaması

67 Ömer Ferrûh, *Târîhü 'l-edebi 'l-Arabî*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1981), 4. Bs., 1:18.

68 Nûrî el-Kaysî vd., *Târîhü 'l-edebi 'l-Arabî kable 'l-İslâm*, (Bağdat: Neşr Dâri'l-Hürriyye li't-Tibâa, 1979), 34.

69 Nâsîf, *Târîhü 'l-edeb*, 4.

70 Ferrûh, *Târîhü 'l-edeb*, 1:18.

71 el-Vâd, *Fi Târîhi 'l-edeb*, 127.

72 Zeydân, *Târîhu âdâb*, 1:7.

sebebiyle- dağınık bir şekilde buna değindikleri” görüşündedir.⁷³ Bu bağlamda Muhammed Hasan Dervîş de kadim dönem Araplarının günümüzde müsteşriklerin bildiği formdan farklı olarak edebiyat tarihini bildikleri görüşündedir. O, deyim yerindeyse ileri sürdüğü görüşle konudan uzaklaşır. Öyle ki ona göre edebiyat tarihi, Arapların panayırları ve bu panayırlardaki şiir ve tenkit gibi olgularda ortaya çıkar. el-Kaysî ve diğer iki meslektaşısı ise Arap edebiyatının tabakât ve terâcim kitapları aracılığıyla tarihlendirildiği kanaatinde.⁷⁴ Ne var ki Zeyyât, Arapların bu ilmi bilmediklerini, tabakât ve terâcim kitaplarının da bu ilimle hiçbir ilintisi olmadığı fikrindedir. Kendisi bu konuda şöyle der: “Bu kitapları edebiyat tarihine nispet etmek, inşa edilmiş bir saraya taşları nispet etmeye benzer. Zira bu kitaplarda aktarılanlar, birbiriyle ilintili olmayan müstakil haberlerdir. İlgili sanat, amaç ve üslupta şair ile kâtipler arasında herhangi bir ilişkiyi yansıtmaz. Aynı şekilde nazım ile nesrin yaşadığı dönüşüm ve değişkenlikleri dile getirmez.”⁷⁵

Zeyyât’ın mezkûr görüşünü, değerlendirme evresi araştırmacılarından Şukrî Faysal paylaştığı gibi Hannâ el-Fâhûrî de paylaşır. Nitekim o, klasik Arapça eserlerinin *edebiyat tarihi* adı altında değerlendirilmemesi gerektiği kanaatinde. Zira bu kitaplar, kendilerini sistematik anlamda bir araya getirecek bağın, bir bütün kılacak bağlantının bulunmadığı dağınık değerlendirme ve görüşler kümesinden oluşur. Dolayısıyla klasik Arapça literatürünün günümüzde bildiğimiz anlamıyla edebiyat tarihini bilmediğini savunur.⁷⁶ Buna karşın Hüseyin el-Vâd, söz konusu klasik eserlerin kendilerine göre edebiyat tarihinden sayılmamasının sebebini metottan yoksun olmasına dayandırır. Ahmed Bû Hasan ise, 19. yüzyıldan önce kaleme alınan klasik Arap edebiyatı eserlerinde edebiyata ve edebiyat tarihine dair yazmak, içinde *edebiyat tarihi* terimi geçmeksizin özel bir Arap tasavvuru olarak bilindiği görüşündedir.⁷⁷ Bu konuda Corcî Zeydân’a katılarak *Fihrist* isimli kitabı da *edebiyat tarihi* kavramının yönlerine temas eden ilk metodolojik girişim kabul eder. Bu kabulü Robert Escarpit’in, yazarlar ve eserleri için bir fihrist hazırlayan Clément De Serrin’in (دو سيرين) çalışmasını edebiyat tarihi noktasında ilk girişim olarak kabul etmesinde etkili olan bakış açısına nazaran yapar.⁷⁸ Tabi bu bakış açısı, dışarıdan Arap kültürüne dâhil olan her yeni ilme -zoraki de olsa- Arap kültürünün derinliklerinde bir öz bulmaya çalışan eğilimle hareket ettiği anlamına gelmemekle birlikte klasik edebiyat eserlerindeki muhtevanın mahiyetine nazaran daha mantıklı ve doğru görünmektedir.

5.2. Kavramın Algılanışı ve Dönüşümleri

19. yüzyılın sonlarında *edebiyat tarihi* kavramının Araplara ulaştığı formun, Brockelmann’ın kendi eserinde benimsediği genel form olduğu söylenebilir. Bu ise aralarında Brockelmann’ın

73 Nâsîf, *Târihü'l-edebe*, 4.

74 Kaysî vd., *Târihü'l-edebe*, 25; Muhammed Hasan Dervîş, *Târihü'l-edebe'l-Arabî fi'l-Câhiliyye ve sadri'l-İslâm*, (Mektebetü'l-Külliyât el-Ezheriyye, 1974), 10.

75 Zeyyât, *Târihü'l-edebe*, 4.

76 Faysal, *Menâhicü'd-dirâse*, 13.

77 Miftâh – Bû Hasan, *Kitâbetü'l-tevârih*, 42.

78 Bû Hasan, *el-Arab ve târihü'l-edebe*, 142.

da bulunduğu Batılıların kahir ekseriyetinin kavram çerçevesinde yaptıkları tartışma, tenkit ve çalışmalardan sonra *edebiyat tarihi* adını verdiği formdur. Batılılarda kavram, bu süreçte Lansonist bakış açısına göre dönüşüme uğrayarak edebiyat tarihçiliği olarak isimlendirilen bir tanımlamaya dönüşür. Daha önce aktardığımız üzere Brockelmann, eserin mukaddimesinde bu dönüşüme kısmen de olsa temas etmiştir.

Araplar, Batı ile kurdukları iletişim kanalıyla kavramı öğrenirler. Aynı şekilde kavrama dair özünde hocaların Mısır Üniversitesi’ndeki öğrencilerine verdiği derslerin notlarından oluşan kitaplar telif ederler. Bütün bu çalışmalar, Brockelmann’ın adı geçen kitabı henüz kendilerine ulaşmadan yapılır. Tabii Brockelmann’dan yaklaşık yarım asır önce Arap edebiyatı tarihi konusunda eser veren başka müsteşrikler de çıkar. Ancak Brockelmann’ın eserinde benimsediği asırlara göre edebiyatı dönemlendirme yöntemi, Arap edebiyatının dönemlendirilmesi ve öğretilmesinde en kolay yöntemlerden biri olunca eser, dikkatleri üzerine çeker. Böylece bu mesele etrafında yöntemi destekleyenler ile karşı çıkanlar arasında birçok tartışma olur.⁷⁹ Bununla beraber mevzubahis yöntem, Arap edebiyatı tarihçilerinden birçok kişinin dikkatini *edebiyat tarihi* kavramının mahiyet ve delaletini tartışmak yerine başka bir yöne çevirir.

Arap edebiyatı tarihçileri, kavramın mahiyetinin edebiyat tarihi için ve edebiyatın dönemlere ayrılması hususunda ne kadar elverişli ve uyumlu olduğuyla ilgilenirler. Bu durum, onların çalışmaları ve kavramı tanımlamalarından anlaşılır. Bunun içindir ki Hüseyin el-Vâd, onlardan bazılarının yaptığı tanımları, “Dikkat ve titizliğe çok gereksinim duyan, kavramın sınırlarının henüz belirlenmediği ve diğer şeylerden ayırt edilmediği” şeklinde tarif eder.⁸⁰

Gerçek şu ki Arap edebiyatı tarihçileri, kavramın algılanışı konusunda aynı seviyede değildir. Örneğin Râfî gibi bazı müellifler kavramın tanımları üzerinde durmaz, ona önem vermez ve edebiyatı tarihlendirecek yöntemi tartışmaya yönelirler. Nitekim yaptığı çalışmadan hareketle onun, kitabına başlık olan kavramın anlamına vakıf olmadığı ortaya çıkar. Bu durum, Hüseyin el-Vâd’da olduğu gibi eleştirmenlerin Râfî’yi tenkit etmelerine yol açar.⁸¹ Râfî’ye benzer bir tutumu da Muhammed Bek Diyâb benimser. Öyle ki kendisi edebiyat tarihinin tanımını yapmaz; bilakis eserin ön sözünde aktardığı şu ifadelerden başlığın anlaşılmasını ister: “Bu eseri kaleme aldım... Eserde edebiyat ilimlerinin doğuşunu, asırlara göre gelişimini, ilgili ilimlere dair yazılan eserleri, bu eserlerin tarihini ve müelliflerinin hayatını aktardım.”⁸² Diyâb’ın eseri, *Târîhu edebi’l-lugati’l-Arabiyye* ismini taşır. Lanson’un kendisine çağırıldığı dönüşümü fark etmediği şüphe götürmese de onun bu açıklaması eserin adıyla uyumluluk arz eder. el-‘Adl,

79 Arap edebiyatı tarihçilerinin çoğu, edebiyatı dönemlere ayırırken izledikleri yöntem metot (منهج/menhec) adını vermiştir. Bize göre bu isimlendirmede bir nevi tolerans gösterilmiştir. Nitekim takip edilen yöntemler, günümüzde bildiğimiz edebiyat metotları kavramının delaletini taşıyan bilimsel metotlar değildir. Aksine -bir meseleyi sunmada- benimsenen yollardır. Örnek vermek gerekirse Şükrî Faysal dahi kitabını *Menâhicü’l-dirâseti’l-edebiyye* olarak isimlendirmiştir. Ancak eserin ilerleyen sayfalarında bu metotları (menâhic), teoriler adı altında ele almıştır.

80 el-Vâd, *Fî Târîhi’l-edeb*, 103.

81 el-Vâd, *Fî Târîhi’l-edeb*, 101.

82 Diyâb, *Târîhu edeb*, ön söz.

el-İskenderî, Hifnî Bek Nâsîf ve -sonraki süreçlerde bunların izinden giden- Hannâ el-Fâhûrî⁸³ ise edebiyat tarihini tanımlarlar. Ancak Hifnî Bek Nâsîf'ta olduğu gibi yaptıkları tanımlardan hareketle kavramın asıl mahiyetinin farkında olmadıkları anlaşılır: “Edebiyat tarihi ya da Arap dilinin serüveni, doğuşundan günümüze değin Arap dilinin farklı durumlarını, kullanımlarını ve geçirdiği süreçleri ortaya koyan özel tarihin bir türüdür. Bu kapsama tarihin herhangi bir dönemindeki şiir ve nesir gibi sözün niteliği; yaşadığı dönemde temayüz eden şair, hatip, kâtip ve müelliflerin hayatı, bunların sonrakiler üzerindeki etkileri, öncekiler ile çevredekilerden etkilenişleri, birbirleriyle kıyaslanmaları ve ortaya koydukları eserlere değinilmesi de girer.”⁸⁴

Corcî Zeydân, Zeyyât ve Şevkî Dayf da *edebiyat tarihi* kavramını tanımlar. Yaptıkları tanımlarda edebiyat tanımına uygun olarak genel ve özel bir ayrıma giderler. Özel tanımda ilgili alandaki çalışmayı edebiyatçılar ve onların çalışmalarıyla sınırlandırmak dışında bir şey eklemeler. Onların bu yaklaşımını Hüseyin el-Vâd tenkide tabi tutar.⁸⁵ Nitekim böyle yaparak âdeta edebiyat çalışmalarını, tarihlendirilen diğer ilimler arasında bir örnek hâline getirmiş oldular. Hatta bu yaklaşım, Ahmed Bû Hasan'ın *el-Egânî fi târihi'l-edebe* isimli eserinde yaptığı gibi bazı edebiyat çalışmalarını örneğin örneği hâline getirebilir. Bununla beraber bazı Arap edebiyatı tarihçileri kavramı gerçekte Brockelmann'ın bulduğu ve bu hususta ilk kalem oynatanın kendisi olduğu kanaatindedir. Nitekim Brockelmann ve Corcî Zeydân'ın çalışmalarına değindiği pasajda Ömer Ferrûh, konuyla ilgili şu ifadeleri kullanır: “Bu iki isimden birincisi -yani Brockelmann-, daha önce açılmayan yolu açan, konuyla ilgili ilk kalem oynatan kişidir; ikincisi -yani Corcî Zeydân- ise başkasının açtığı yolu taklit eden ve bu yolda yürüten kişidir.”⁸⁶

Kuruluş evresi araştırmacılarının kayda değer çalışmalarına rağmen kavramın mahiyetinin farkında olmayarak kitaplarına *edebiyat tarihi* kavramını başlık olarak koymayı dikkate almadıklarını, ele aldıkları konularda sadece edebiyat tarihçiliğini, edebiyat tarihini ya da edebiyat tarihçiliği ile edebiyat tarihini sentezleyerek uyguladıkları görülür. Onların bu yaklaşımı edebiyatı tarihlendirme yöntemlerine de yansır. Böylece çalışmalarının kahir ekseriyeti eşit bir şekilde edebiyat tarihi ile edebiyat tarihçiliğinin sentezi olarak öne çıkar. Bunun da ötesinde yeri geldiğinde eleştirel çalışmalara ve edebiyatı teorik hâle getirecek girişimlere de yönelirler. Bu tutumlarından onların, edebiyat tarihi ile edebiyat tarihçiliği kavramlarının terminolojik delaletlerini ayırmadıkları anlaşılır. Ayırmak bir yana kitaplarında iki kavramı bir arada kullanırlar. Yine de genel olarak telif ettikleri eserler, bazılarının iki terim arasındaki

83 Saîd 'Allûş, Hannâ el-Fâhûrî'nin çalışmasını abartıya kaçacak şekilde över. Fâhûrî'nin bu eserdeki deneyimini eşsiz olarak niteler. Bu konuda şöyle der: “Bu eser, Arap dünyasında alanla ilgili kaleme alınan eserler arasında ciddi anlamda temayüz etmiştir. Batı'da olsun Şark'ta olsun gördüğümüz bütün bölümlendirmeler arasında ona benzeyen bir eserle karşılaşmadık. Nitekim Hannâ el-Fâhûrî, ön planda ve rutin olan alışılmış sınıflandırmayı delerek eserini üç dirilişe (nahda) göre bölümlendirmiştir.” ‘Allûş, *Mukevvinâti'l-edebe*, 372; ‘Allûş'un bölümlendirmeden kastı, Fâhûrî'nin Cahiliye ve Emevî dirilişi, Abbâsî dirilişi ve modern diriliş adını verdiği bölümlendirmelerdir. Birinci dirilişin bir kısmı, ikinci ve üçüncü dirilişlerin hepsi İslam'a denk gelmesine rağmen Fâhûrî, bunu İslam'a nispet etmek istememiştir.

84 Nâsîf, *Târîhi'l-edebe*, 5.

85 el-Vâd, *Fi Târîhi'l-edebe*, 104.

86 Ferrûh, *Târîhi'l-edebe*, 1:18.

farkı zımnen de olsa anladığına işaret eden aydınlatıcı nokta atışları ve etkili bakış açılarından yoksun değildir. Örneğin Tâhâ Hüseyin, yaptığı sorgulamalarda bozulmuş bir yöntem olarak isimlendirdiği bu karışıklığı eleştirerek şöyle der: “Bozulmuş, karışık bir yöntem ortaya çıktı. Bu yöntem, Mısır’daki okullarda edebiyat hocalarının genelinin (avamının) yöntemidir. Ne edebiyat araştırmalarında kadim yöneme göre derinleşerek öğrencinin zevkiselimini cilalayıp dilsel eleştiriye meylini güçlendiriyorlar ne de edebiyatı bireylerde ve toplumlarda psikolojik olan ve olmayan etmenlerden müteşekkil ilk kaynaklarına isnat eden Avrupa (Frenk) bilginlerinin edebiyat tahlilinde uyguladıkları yöntemi benimsiyorlar. Bilakis şair ve kâtiplerden bir grubun adını veriyor, bunların doğum ve ölüm tarihlerini aktarıyorlar. Sonrasında da talebelere bu kişilerin manzum ve mensur sözlerinden az bir kısmını öğretiyorlar. Onlar, edebiyat dersiyile hiçbir alakası olmayan bu ucube türe *edebiyat tarihi* adını veriyorlar.”⁸⁷

Tâhâ Hüseyin, edebiyat tarihi alanında uyguladıkları ve kendisinin bazen bozulmuş bazen de ucube olarak nitelendirdiği bu yöntem üzerinden hocaları eleştirir. Aslında bu yöntem, -zamanla- bizzat Batılılarda geleneksel hâle gelir ve artık kavramın bilişsel yolculuğundaki gelişim evrelerinden biri olur. Aynı şekilde Gérard Genette’nin ifadesine göre genel tarihin görmezden geldiği ve otuz yıldan beri ilişkisini kestiği; Roland Barthes’ın da “*Tarih mi yoksa Edebiyat mı?*” isimli makalesinde kendisine şüpheyle yaklaştığı bir yöneme dönüşür.⁸⁸ Hans Robert Jauss ise bu yöntemin gidişatının aralıksız çöküşe ve prestij kaybına varacağı düşüncesindedir. O, eğitsel faaliyetleri dışında edebiyat tarihlerini artık nadiren gördüğünü belirtir.⁸⁹

Tâhâ Hüseyin’in edebiyat tarihi konusundaki görüşüne muttali olmak istediğimizde bunu birkaç kitabında dağınık bir şekilde görürüz. Aslında o, *edebiyat tarihi* ya da *edebiyat tarihçiliği* başlığını taşıyan özel bir eser kaleme almaz. Ancak kavramı ilmi açıdan dikkatli bir şekilde tetkik eder. Bu tetkik aracılığıyla terâcim ve tabakât üzerine kurulu, ilgili alanlardaki çalışmaların ortaya çıkışını kronolojik sıralamaya göre ele alan edebiyat tarihinin terk edilmesi gerektiğini ifade eder. Buna karşın Lanson’un ifadesiyle edebî hayatın portresini ortaya çıkarmaya ve bu hayatın farklı bağlamlarını birbiriyle ilişkilendirmeye dayalı edebiyat tarihçiliğinin esas alınmasına davet etmek şeklinde öne çıkan görüşler ortaya atar. Bu görüşler, edebiyat tarihçiliğine dair Batılılardaki yeni eğilimlerle uyumluluk gösterir. Onun, edebiyatın bizzat edebiyat olması itibarıyla tarihlendirilmesi gerektiği noktasında Rus biçimcileriyle hemfikir olduğunu görüyoruz. Bu görüşü, harici etmenlerden bağımsız olması dolayısıyla edebiyatın edebiyat için öğretilmesi (sanat sanat içindir) gerektiğine dair yaptığı çağrıda kendini gösterir. Ona göre edebiyat tarihinin bilimselliği, edebiyat olgularının açıklanmasını ve normatif özelliklerinin ortaya konulmasını gerektirecek şekilde tescillenmelidir. Ne var ki zevk, bu bilimselliğin önünde bir engel olarak kalacaktır.⁹⁰

87 Tâhâ Hüseyin, *Tecdîdü zikrâ Ebi'l-Alâ el-Maarîf*, (Mısır: Matbaatü'l-Maârif ve Mektebetühâ bi-Mısır, 1937), 3. Bs., 10.

88 et-Tâlib, *Mefhûmü 'l-târîhi 'l-edebî*, 68.

89 es-Semâvî, *Makâlât fi 'l-târîhi 'l-edebî*, 75.

90 Tâhâ Hüseyin, *Fi 'l-edebî 'l-Câhili*, (Kahire: Dâru'l-Maârif, 2011), 19. Bs., 40 ve 47.

Bununla beraber Tâhâ Hüseyin, isim ve sıfat tamlamalarında ortaya çıkan farka dikkat edecek şekilde adı geçen iki kavram üzerinde durmaz. Bilakis onun, kavramlardan her birini aralarında herhangi bir ayrıma gitmeksizin bir diğèrinin yerine kullandığını görüyoruz. Bu bakış açısını, İbrahim Ebû Haşeb'de de görmek mümkündür. O, edebiyat tarihi çalışmalarında edebiyatın gelişimi konusuna yoğunlaşan Rus biçimcilerin, özellikle de Tynyanov'un bakış açısına sahiptir. Ebû Haşeb, edebiyat tarihinin işlevinin asırlar, olaylar, zamanlar ve devletler boyunca intikal eden yazımsal gelişimi kapsayacak şekilde dönüştürülmesini zorunlu görür.⁹¹

Lanson'un tasavvurunu aşan ve geleneksel hâle getiren edebiyat tarihçiliğinin yeni yönelimleri ise geç dönem tarihçileri ya da ikinci evre araştırmacıları dâhil edebiyat tarihçilerinin eserlerinde hiçbir şekilde dile getirilmemiştir. Bundan dolayı Ahmed Bû Hasan, Arap edebiyatı tarihinin Lansonist eğilimin etkisi altında kaldığı düşüncesindedir.⁹² Saîd 'Allûş da bu düşüncededir. Ona göre Arap edebiyatı tarihi, Lansonist pozitivist tarihin sınırları içerisindedir.⁹³

Değerlendirme evresi araştırmacılarına gelince; bunlardan biri olan Şükri Faysal, kaleme aldığı eserin adından da anlaşıldığı gibi çalışmasını metotlarla sınırlandırarak temkinli davranır. O, konuyla ilgili şöyle der: "Bu çalışmayı yalnızca Arap edebiyatı tarihi metotlarıyla sınırlı tuttum."⁹⁴ Bununla beraber kitabında, *edebiyat tarihi* ile *edebiyat tarihçiliği* terimlerini aralarında herhangi bir ayrıma gitmeksizin kullanır. Hatta Brockelmann'da olduğu gibi edebiyat tarihini kastedeceği yerde yeni formuyla edebiyat tarihçiliğine yer verir. Ancak kastettiği şey, yeni olması bir yana edebiyat tarihçiliği dahi değildir. Bu durum, Muhammed el-Kettânî'nin çalışmaları için de söylenebilir. Şâzilî ise kavram üzerinde durmaz.

Bu açıklamalara göre isim ve sıfat tamlamasının delaletlerini de dikkate alarak kavramı derin bir farkındalığa işaret eden bakış açısıyla tetkik eden ilk kişinin Hüseyin el-Vâd olduğunu söylemek mümkündür. Konuyla ilgili görüşü, Arap edebiyatı tarihinde değerlendirme evresinin esas mihveri kabul edilen kitabının sonunda aktardığı görüşler kısmında (âfâk) mevcuttur. Bu kısımda *Fransız Edebiyatı Tarihi* başlığının *Fransız Edebiyatı Tarihçiliği* şeklinde değiştirilmesine atf yaparak şöyle der: "Bu mesele, evveleminde görüldüğü şekilde kelimelerle oynamak gibi -basit bir- mesele değildir. Zira biz, -örnek babından- Arap edebiyatı tarihi konusunda yazmaya karar verdiğimizde kendisinden hareketle Arapların bazıı ilmî, diğèr bazıı edebî, dinî, siyasi ya da iktisadi birçok tarihe sahip olduklarını düşünmemize; bu tarihlerden bir kısmının diğèr bir kısmından konu yönüyle bağımsız olduğunu görmemize imkân tanıyan bir düşünceden hareket ederiz. Daha sonra bu tarihleri özel bağımsız alanlarını ihlal etmeden hepsini kapsayan genel tarih altında bir araya getiririz. Arapların edebiyat tarihçiliğini yazmak istediğimizde ise, bir tanesi de edebiyat olgusu olan birçok olguya sahip tek bir tarihe sahip

91 İbrahim Ali Ebû Haşeb, *Târihü'l-edebi'l-Arabî fi'l-'asri'l-hâzir*, (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısrıyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1987), 10.

92 Miftâh – Bû Hasan, *Kitâbetü'l-tevârih*, 146.

93 Saîd 'Allûş bu görüşünü, Hasan et-Tâlib'in Moisan'ın *Ma't-târihü'l-edebi?* isimli eserinin çevirisine yazdığı ön sözde dile getirmiştir.

94 Faysal, *Menâhicü'd-dirâseti'l-edebiyye*, 13.

olduklarını kabul eden göreceli bir anlayıştan hareket etmiş oluruz. Böylece edebiyatı diğer dışsal olgularla birlikte inceleriz, yani genel tarihle bağlantısı olan tek başına bağımsız bir olgu olması yönüyle ele almayız. Bilakis onu, ulusların hayatlarındaki dinamiklerden yalnızca bir kesit olması itibarıyla ele alırız. Aynı şekilde kendisine bağımsız bir tarih yaratmaksızın edebiyatı tarihin içine dâhil ederiz."⁹⁵ el-Vâd'ın, kavramın isim ve sıfat tamlaması hâline yönelik açıklamaları, yeni edebiyat tarihçiliğinin yönelimlerinin tasavvuru noktasında Araplara nazaran nispeten yeni kabul edilen net bakış açısından daha derin değildir. Ona göre edebî metinlerin doğuşunun ve müelliflerinin ortaya çıkışının tarihlendirildiği ve zaman dikkate alınarak birbirlerine eklendiği geleneksel yöntem, "edebiyat olgusunun işlevi ile toplumdaki kullanımının araştırılmasına; bunun yanında metinlerin ortaya çıkış koşulları ile ayakta kalma yollarının, diğer ilimler arasındaki konumunun, son olarak ortaya çıktığı sistemin sosyolojik ve ekonomik yönleriyle ilişkisinin çözümlenmesine ihtiyaç duyar."⁹⁶

İki kavramın anlamının farkında olmayı, Ahmed es-Semâvî'nin tercüme edip bir araya getirdiği makaleleri muhtevî *Makâlât fi't-târîhi'l-edebe* adını verdiği kitabın ön sözünde mülâhaza ediyoruz. O, konuyla ilgili şöyle der: "Edebiyat tarihçiliğinin teorik yönünü ele alan birçok kişinin edebiyat tarihi ile edebiyat tarihçiliğini birbirinden ayırmadıklarını görüyoruz. Aynı şekilde daha yaygın ve kullanışlı olan *edebiyat tarihi* terimini kullandıklarında edebiyat tarihçiliğinin kendisini kastederler. Edebiyat tarihçiliğinin, tarihi edebiyat olmakla tarif eden bir sıfat tamlaması üzerine kurulması ya da edebiyat tarihinin mahza (المخضة) veya manevi tamlamadan oluşan bir isim tamlaması üzerine kurulması her ikisinin, -yani niteleyen ile nitelenenin ve tamlayan ile tamlananın- incelenmesini gerektirir. Bu da sıfat ya da tamlama ilişkisinin, bu türdeki bir tarihi sair tarih türlerinden, hatta asıl tarihin kendisinden ayırdığı anlamına gelir."⁹⁷

İki kavramı geleneksel ve modern düzeyde birbirinden ayıranlar ise, geleneksel yöntemle edebiyat tarihini, modern yöntemle de edebiyat tarihçiliğini kastederler. Kaynaklar üzerine yaptığımız araştırmalara göre bu ayrıma işaret eden ilk Arapça metin, Romantizm akımının, edebiyatın tarihi ve gelişimine katkısına dair Muhammed Guneymî Hilâl'in yaptığı açıklamalardan oluşur. Açıklamalarına bakılırsa Hilâl'in bu akımı kabul ettiği anlaşılır: "... Müellifin hayatını ve bu hayattan örnekler aktarmanın, örneklerdeki bazı anlamları ve retorik özelliklerini şerh etmenin ötesine geçmez... Onlar arasında ortaya konulan ürünü açıklamak için yazarın hayatı, çevresi, ırkı, toplumdaki konumu ve edebî üretimi arasında ilişki kuran; sonra da müellifin ürettiklerinin sanatsal özelliklerini açıklayan, bu sanatsal ürünlerde kendisinden öncekilerden nasıl etkilendiğini gösteren ve onun etkileyicilik alanı üzerinde duran kimse yoktu. Aslında modern edebiyat tarihinin asıl anlamı budur."⁹⁸ Bu düzeydeki farklılığı Ahmed Bû Hasan ve Hasan et-Tâlib de dile getirir.

95 el-Vâd, *Fî Târîhi'l-edebe*, 129.

96 el-Vâd, *Fî Târîhi'l-edebe*, 109.

97 es-Semâvî, *Makâlât fi't-târîhi'l-edebe*, ön söz.

98 Hilâl, *el-Edebü'l-mukâren*, 42-43.

Arap edebiyatı tarihçilerinin eserlerinin çoğu, birbirinden farklı görüşler yansıtmakla beraber -bazen ayrıntılı bir şekilde- edebiyat tarihinin amacına ve faydasına da değinirler. Ancak üzerinde neredeyse hemfikir olan amaç, öncelikle öğretim sonrasında da ulusal ve yurtsal bir nitelik taşır. Bununla birlikte Arap edebiyatı tarihçilerinin, özellikle birinci evre araştırmacılarının neredeyse bütün eserleri kavramın kapalılığına, zorluğuna ve konusunun belirlenmesi problemine değinmekten yoksundur. Hüseyin el-Vâd, görüşlerinden hareketle Tâhâ Hüseyin'in, bu konudaki telifin zorluğundan ötürü edebiyat tarihi konusunda kalem oynatmaktan vazgeçilmesi gerektiği sonucunu çıkartmış olsa da değerlendirme evresi araştırmacılarının ve kavram için müstakil eser kaleme alanların kahir ekseriyeti, kavramın zorluğuna ve kapalılığına işaret etmişlerdir. Zorluğun ve kapalılığının sebebinin kavramı oluşturan iki terime, yani edebiyata ve tarihe dayandırmışlardır. el-Vâd, söz konusu iki klasik terimle ilgili birçok görüş farklılığının oluştuğu düşüncesindedir.⁹⁹ Bû Hasan da “*Edebiyat tarihi* terimi, iki kavramın filolojik, terminolojik ve kavramsal yapısından, bunun yanı sıra aralarındaki farazi korelasyondan kaynaklanan bir tür orijinal müphemlikle ön plana çıkar.” açıklamasıyla bu görüşü savunur.¹⁰⁰ es-Semâvî ve et-Tâlib de bu görüştedir. Adnân Ubeyd ise onu, şu ifadeleriyle tarif eder: “Bu, şüphesiz en zor bilimsel çalışmadır. Çünkü edebiyat tarihçiliği, sanat ile bilimi bir araya getiren düalist yapısı dolayısıyla sair ilimler gibi değildir. Ayrıca tam olarak belli bir konusu olmayan alanı tarihlendirir. Bir diğer sebep de edebiyatın sahip olduğu kapsam ve serbestliktir.” Tabii bu açıklamaların abartı içerdiğini ifade etmek gerekir.¹⁰¹

Sonuç

Çalışmadaki bilgilerden hareketle *edebiyat tarihi* kavramının, modern dönemde Avrupa’da ortaya çıkan kavramlardan biri olduğu ve 19. yüzyılın başında *edebiyat tarihi* şeklindeki yaygın ismiyle öne çıktığı anlaşılmıştır. 16. yüzyıldan itibaren gelişme kaydederek günümüzdeki ismini alan ve ortaya çıkışında büyük ölçüde eğitim müfredatının payı olan ansiklopedik çalışmalar ve kütüphaneler, tetikleyici öncül etmenler olarak kavramın doğuşunu hazırlamıştır. Nitekim ilimlerin, -düzenleme ve sınıflandırma özelliğinin baskın olduğu hâliyle- konuları, alanları ve dilleri çerçevesinde bağımsızlaşmaya başlamasından edebiyat disiplini de etkilenmiştir (Miftâh, 37 ve 76). Bu süreçte Avrupa Rönesansı’nın etkileri dolayısıyla kronolojik sıralamaya göre dönemlere ayrılmasında; aynı şekilde çalışmalar ile meşhur şahsiyetler hakkındaki bilgilerin yer aldığı dağınık seçkilerden oluşan harici özelliği noktasında edebiyatın tarihsel yönünü indirgeyen *edebiyat tarihi* isimlendirmesi, yeni bir dönüşüm geçirmiştir. En meşhurları Gustave Lanson’un da içinde bulunduğu bir grup Batılı edebiyatçı arasında yaşanan polemikler ve tartışmalar türünden eleştirel sarsıntılar ise bu dönüşümü ön plana çıkarmıştır. Bütün bunlar edebiyat tarihçiliğinin, kavramın tasavvur ve pratikteki ilk hâli olan *edebiyat tarihinden* farklı; tarih ile edebiyat arasındaki ilişkiye dayanan bir kavram hâline gelmesi ve iki kavramdan her

99 el-Vâd, *Fî Târîhi 'l-edeb*, 49.

100 Bû Hasan, *el-Arab ve târîhü 'l-edeb*, 57.

101 el-Alî, *el-Edebü 'l-Arabi*, 55.

birinin diğer kavramın ana bileşeni olması amacına matuf yapılmıştır. Bu alanda tartışmalarını sürdüren Batılıların ve müsteşriklerin çoğu, edebiyatın dönemlere ayrılması için alandaki araştırmacıları farklı alternatif ve yönelimlere davet etmiştir. Böylece edebiyat metni; sosyolojik, siyasi, tarihî ve iktisadi bağlarıyla ilişkilendirilerek incelenmesini esas alan bir araştırmannın temel mihverî hâline gelmiştir. Bütün bu süreçler gerek somut gerekse soyut düzeyde Batı'dan Arap kültürüne intikal eden bilgiler arasında yer alan *edebiyat tarihi* kavramının henüz Arap kültürü tarafından alımlanmadan önce gerçekleşmiştir.

Kavram, Arap kültürüne intikal ettikten sonra Arap edebiyatı tarihinin yazın alanında da birtakım dönüşümlere sahne olmuştur. Muhtemelen Arapların kendilerine ilk ulaşan ve edebiyatın tarihlendirildiği, yani asırlara ayrılarak dönemlendirildiği söz konusu yöntemle hayranlıkları, hâlâ birçok çalışmaya ve incelemeye ihtiyaç duyan kavramın mahiyetiyle ilgili problemleri tartışmaktan kendilerini alıkoymuştur. İsimlendirme söz konusu problemlerin başında olunca Arap edebiyatı tarihçilerinin eserlerinde kavram, *edebiyat tarihi* ve *edebiyat tarihçiliği* kavramlarının bir sentezi olarak kullanılmıştır. Çalışmada görüldüğü üzere Arap edebiyatı tarihçileri, bu iki kavrama tek bir kavrammış gibi yaklaşmışlardır. Bazıları kavramın mahiyetinin farkında olmuştur. Bunlar, kavram hususundaki ilk deneyimi değerlendiren ve ona dair eser kaleme alan ikinci evre araştırmacılarıdır. Bunların çoğunluğu Faslı Araplardır. Muhtemelen onların bu bakış açısına sahip olması, Fransız kültürüyle yoğun temas hâlinde olmalarından kaynaklıdır. Terminolojik bakımdan iki kavramı birbirine karıştırıp sentezleyen Arap edebiyatı tarihçilerinden birinci evre araştırmacıları ise Doğu Araplarındandır. Dolayısıyla İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'i, İbn Kuteybe'nin *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ*'sı vb. eserlerde görüldüğü üzere kendilerinden öncekilerinin tabakât ve terâcim kitaplarındaki yaklaşımları, uygulama noktasında isim tamlaması hâliyle Batılılardaki *edebiyat tarihi* kavramına daha çok benzemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- el-'Adl, Hasan Tevfik. *Târihu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*. Hazırlayan Velîd Mahmûd Hâlis. Amman: Dâru Üsâme li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2002.
- 'Allûş, Saîd. *Mûkevvînâtü'l-edebi'l-mukâren fi'l-'âlemi'l-Arabî*. Beyrut: eş-Şeriketü'l-'Âlemiyye li'l-Kitâb, 1987.
- el-Alî, Adnân Ubeyd. *el-Edebü'l-Arabî beyne'd-delâle ve't-târih*. Hazırlayan Sâmîr Emîn. Dâru Zâhir, t.y.
- Blachere, Régis. *Târihü'l-edebi'l-Arabî*. Hazırlayan İbrahim el-Keylânî. Tunus: Dâru't-Tûnusîyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1986.
- Brockelmann, Carl. *Târihü'l-edebi'l-Arabî*. Hazırlayan Abdülhalîm en-Neccâr. 6 cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, t.y.

- Bû Hasan, Ahmed. *el-Arab ve târihü 'l-edeb: numûzec kitâbi 'l-Egânî*. Kazablanka: Dâru Toubkal li'n-Neşr, 2003.
- Dervîş, Muhammed Hasan. *Târihü 'l-edebi 'l-Arabî fi 'l-Câhiliyye ve sadri 'l-İslâm*. Mektebetü'l-Külliyât el-Ezheriyye, 1974.
- Diyâb, Muhammed Bek. *Târihu edebi 'l-lugati 'l-Arabiyye*. Mısır: Matbaatü't-Terakkî, 2. Bs., 1900.
- Ebû Hâşeb, İbrahim Ali. *Târihü 'l-edebi 'l-Arabî fi 'l-'asri 'l-hâzir*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1987.
- el-Fâhûrî, Hannâ. *el-Câmi' fi târihi 'l-edebi 'l-Arabî (el-edebi 'l-hadis)*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1986.
- Faysal, Şükrî. *Menâhicü 'd-dirâseti 'l-edebiyye: arz ve nakd ve tahlîl*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 5. Bs., 1982.
- Ferrûh, Ömer. *Târihü 'l-edebi 'l-Arabî*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Bs., 1981.
- Hilâl, Muhammed Guneymî. *el-Edebü 'l-mukâren*. Beyrut: Dâru'l-'Avde, 3. Bs., 1983.
- Hüseyin, Tâhâ. *Tecdîdü zikrâ Ebi 'l-Alâ el-Maarri*. Mısır: Matbaatü'l-Maârif ve Mektebetühâ bi-Mısır, 3. Bs., 1937.
- Hüseyin, Tâhâ. *Fi 'l-edebi 'l-Câhili*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 19. Bs., 2011.
- el-Kaysî, Nürî vd. *Târihü 'l-edebi 'l-Arabî kable 'l-İslâm*. Bağdat: Neşru Dâri'l-Hürriyye li't-Tibâa, 1979.
- Miftâh, Muhammed ve Ahmed Bû Hasan. *Kitâbetü 'l-tevârih*. Ribat: Menşûrât Külliyyeti'l-Âdâb ve'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye, 1999.
- Miftâh, Muhammed ve Ahmed Bû Hasan. *İntikâlü 'n-nazariyyât ve 'l-mefâhîm*. Rabat: Menşûrât Külliyyeti'l-Âdâb ve'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye (Sempozyum Serisi), No: 76.
- Moisan, Clément. *Ma 't-târihü 'l-edebi?*, Çev. Hasan et-Tâlib. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedid el-Müttehede, 2010.
- Nallino, Carlo. *Târihü 'l-âdâbi 'l-Arabiyye mine 'l-Câhiliyye hattâ 'asri Benî Ümeyye*. Sunuş. Tâhâ Hüseyin. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1970.
- Nâsîf, Hıfînî Bek. *Târihü 'l-edeb ev hayâtü 'l-lugati 'l-Arabiyye*. Kahire: Matbaatü Câmîiatü'l-Ezher, 2. Bs., 1958.
- er-Râfîî, Mustafa Sâdık. *Târihu âdâbi 'l-Arab*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 4. Bs., 1974.
- es-Sekkût, Hamdî. *A 'lâmü 'l-edebi 'l-mu'âsir fi Mısır*. 3 cilt. Kahire: el-Câmîiatü'l-Amerikiyye, 1975.
- es-Semâvî, Ahmed. *Makâlât fi 't-târihi 'l-edebi*. Safakes: Matbaatü et-Tesfîri'l-Fennî, 2003.
- es-Sibâ'î, Beyyûmî. *Târihü 'l-edebi 'l-Arabî*. 3 cilt. Kahire: Mektebetü Ancelo el-Mısriyye, 2. Bs., 1959.
- eş-Şâzilî, Muhammed Abdüsselâm. *el-Üsüsü 'n-nazariyye fi menâhici 'l-bahsi 'l-edebi el-hadis*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 2. Bs., 2009.
- Şeyho, Lûvis. *Târihü 'l-âdâb el-Arabiyye*. Beyrut: Menşûrât Dâri'l-Meşrik, 2. Bs., 1991.
- et-Tâlib, Hasan. *Mefhûmü 'l-târihi 'l-edebi: mecâlâti 'l-tevessü' ve âfâki 'l-tecdid*. Dâru Ebî Rakrâk li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Ribât: 2008.
- el-Urevî, Abdullah. *Mefhûmü 'l-İdiyûlucyâ*. Beyrut: Merkezû's-Sekâfi el-Arabî, 1980.
- el-Vâd, Hüseyin. *Fi Târihi 'l-edeb: mefâhîm ve menâhic*. el-Müessesetü'l-Arabiyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. Bs., 1993.
- el-Vâd, Hüseyin. *Nazar fi 'ş-şi'ri 'l-kadîm*. İsdâr Kürsî ed-Doktör Abdilaziz el-Mâni' li-Dirâsâti'l-Lugati'l-Arabiyye ve Âdâbihâ, 1431/2009.
- Zeydân, Corcî. *Târihu âdâbi 'l-lugati 'l-Arabiyye*. Hazırlayan Şevkî Dayf. 4 cilt. Kahire: Dâru'l-Hilâl, 1957.
- ez-Zeyyât, Ahmed Hasan. *Târihü 'l-edebi 'l-Arabî*. Kahire: Nahdatü Mısır, 25. Bs., t.y.
- ez-Zeyyât, Ahmed Hasan. *Fi Usûli 'l-edeb (muhâdarât ve makâlât fi 'l-edebi 'l-Arabî)*. Cidde: Tevzî' Şirketü el-Hazendâr, t.y.
- ez-Ziriklî, Hayrüdîn. *el-A 'lâm*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 12. Bs., 1997.

